

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

RZESZOWSKIEGO
OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

XXXV

Muzeum Okręgowe w Rzeszowie
Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego
Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

Tom XXXV

Rzeszów
2014

Komitet Redakcyjny:

Sylwester Czopek, Václav Furmánec (Słowacja), Diana Gergova (Bułgaria),
Sławomir Kadrow, Michał Parczewski, Aleksandr Sytnyk (Ukraina)

Zespół stałych recenzentów:

Jan Chochorowski, Igor Chrapunov (Krym), Wojciech Chudziak, Eduard Droberjar (Czechy),
Lubomira Kaminská (Słowacja), Przemysław Makarowicz, Anna Zakościelna

Pozostali recenzenci tomu XXXV:

Wojciech Blajer, Andrzej Kokowski, Maria Łanczont, Michał Parczewski, Janusz Rieger,
Marcin Wołoszyn, Paweł Valde-Nowak, Jarosław Żrałka

Redaktor

Sylwester Czopek
(sycz@archeologia.rzeszow.pl)

Sekretarze Redakcji:

Joanna Ligoda, Joanna Podgórska-Czopek
(archeo@muzeum.rzeszow.pl)

Strona internetowa czasopisma:

www.archeologia.univ.rzeszow.pl/?page_id=337

Tłumaczenia

Barbara Jachym – język niemiecki
Beata Kizowska-Lepiejza – język angielski

Zdjęcie na okładce:

Naczynie kultury Chimú (fot. Maria Szewczuk, Marek Kosior)

© Copyright by Muzeum Okręgowe w Rzeszowie

© Copyright by Instytut Archeologii UR

© Copyright by Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

© Copyright by Oficyna Wydawnicza „Zimowit”

ISSN 0137-5725

WYDAWCA

Muzeum Okręgowe
w Rzeszowie
35-030 Rzeszów
ul. 3 Maja 19
tel. 17 853 52 78

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Rzeszowskiego
35-015 Rzeszów
ul. Moniuszki 10
tel. 17 872 15 90

FUNDACJA

RZESZOWSKIEGO OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO
Fundacja Rzeszowskiego
Ośrodka Archeologicznego
35-015 Rzeszów
ul. Moniuszki 10
tel. 17 872 15 81

Oficyna Wydawnicza
„Zimowit”
35-604 Rzeszów
ul. Zimowita 6/5
oficyna.zimowit@gmail.com

*W 2014 roku
Profesor Tibor Kemenczei
obchodzi jubileusz 75-lecia urodzin.
Z tej okazji wybitnemu badaczowi
epoki brązu i wczesnej epoki żelaza
ten tom poświęcamy*

Redakcja

SPIS TREŚCI

Tibor Kemenczei – 75	7
----------------------------	---

STUDIA I MATERIAŁY

Jan Chochorowski , Scytowie a Europa Środkowa – historyczna interpretacja archeologicznej rzeczywistości	9
Janusz Kowalski-Bilokrylyy , Pochodzenie kolczyków typu Kłyżów	59
Josyp J. Kobał , Scheibengedrehte graue Keramik der Kuštanovice Kultur aus Transkarpatien (Ukraine)	65
Sylwester Czopek, Andrzej Pelisiak , Remarks on the Tarnobrzeg Lusatian culture flintworking with particular emphasis on settlement materials	77
Monika Kuraś, Tomasz Tokarczyk , Osada tarnobrzelskiej kultury łużyckiej na stanowisku numer 26 w Sarzynie, pow. leżajski	87
Anna Bajda-Wesołowska, Tomasz Bochnak, Monika Hozer , Bogaty grób kobiety z wczesnej epoki żelaza odkryty w miejscowości Zabłotce, pow. jarosławski, stan. 27	105
Agnieszka Reszczyńska , Nowe materiały do poznania włókiennictwa kultury przeworskiej z obszaru południowo-wschodniej Polski	127
Юрий А. Пуголов, Сергей А. Горбаненко , Печь как культовое место в жилище северян: археологические данные	141
Tomasz Dzieńkowski , Stan, potrzeby i perspektywy badań archeologicznych nad wczesnym średniowieczem zachodniej części ziemi chełmskiej	151
Marek Florek , Czy „grodzisko” to dawny, zniszczony gród? O niebezpieczeństwach korzystania ze źródeł topomastycznych	171
Wojciech Krukar , Uwagi historyczno-geograficzne do hydronimii wschodniej części Karpat polskich	189

SPRAWOZDANIA I KOMUNIKATY

Piotr Gębica, Sławomir Superson, Monika Hozer, Anna Bajda-Wesołowska , Geoarcheologiczny zapis ewolucji doliny Wisłoka na przykładzie stanowiska nr 19 w Białobrzegach	217
Sławomir Superson , Znaczenie datowań archeologicznych i radiowęglowych w określaniu wieku współczesnych aluwii powodziowych na stanowisku Budy Łańcuckie III	227
Marta Połtowicz-Bobak, Dariusz Bobak, Piotr Gębica , Nowy ślad osadnictwa magdaleńskiego w Polsce południowo-wschodniej. Stanowisko Łąka 11–16 w powiecie rzeszowskim	237
Michał Dobrzyński, Michał Parczewski, Katarzyna Piątkowska, Małgorzata Rybicka , Zabytki kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Jasienica Sufczyńska, stan. 5, na Pogórzu Przemyskim	249
Elżbieta M. Kłosińska , Nieznana szpila brązowa z miejscowości Pasiaki, pow. Tomaszów Lubelski	259
Elżbieta M. Kłosińska , Unikatowa fibula brązowa z terenu Lubelszczyzny	263
Piotr N. Kotowicz , Ostroga żelazna z okresu wpływów rzymskich z Międzybrodzia, pow. Sanok	269
Magdalena H. Rusek, Kamil Karski , The double-chambered vessel of the Chimú culture in the Castle Museum in Łańcut	273
Oksana Adamyszyn , Działalność archeologiczna Jurija Zacharuka na zachodzie Ukrainy (z okazji 100-lecia urodzin)	281

RECENZJE

Tadeusz Malinowski , (rec.) Alina Jaszewska, Sławomir Kałagate (red.), <i>Wicina. Badania archeologiczne w latach 2008–2012 oraz skarb przedmiotów pochodzących z Wiciny</i> , wyd. Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Lubuski, Fundacja Archeologiczna, Zielona Góra 2013, 593 strony, ilustracje, ISBN 978-83-938557-0-4	285
Edyta A. Marek , (rec.) Leszek Gardeła, Kamil Kajkowski (red.), <i>Motywy przez wieki. Tom 1. Motyw głowy w dawnych kulturach w perspektywie porównawczej</i> , Bytów 2013, 303 strony	291

„AAASC”	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
„AAC”	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
„AAR”	– „Analecta Archaeologica Ressoviensia”, Rzeszów
„AHP”	– „Archaeologia Historica Polona”, Toruń
„AMM”	– „Acta Militaria Mediaevalia”, Kraków – Sanok
„APolski”	– „Archeologia Polski”, Warszawa
„APŚ”	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin
„AR”	– „Archeologické Rozhledy”, Praha
„FAP”	– „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań
„IA”	– „Informator Archeologiczny”, Warszawa
„Kwartalnik HKM”	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
„MA”	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
„Mat. Star.”	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
„Mat. Star. Wcz.”	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
„Mat. Wcz.”	– „Materiały Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
„(M)SROA”	– „(Materiały) i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów
„PamatkyA.”	– „Památky Archeologické”, Praha
„PBF”	– „Prähistorische Bronzefunde”, München
„PMMAiE”	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Łódź
„Pom. Ant.”	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
„Prz. Arch.”	– „Przegląd Archeologiczny”, (Poznań, Wrocław – Poznań)
„RChelmski”	– „Rocznik Chełmski”, Chełm
„RPrzemyski”	– „Rocznik Przemyski”, Przemyśl
„Sil. Ant.”	– „Silesia Antiqua”, Wrocław
„Slav. Ant.”	– „Slavia Antiqua”, Poznań
„Spr. Arch.”	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
„WA”	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
„ZOW”	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

Anna Bajda-Wesołowska*, Tomasz Bochnak**, Monika Hozer***

Bogaty grób kobiecy z wczesnej epoki żelaza odkryty w miejscowości Zabłotce, pow. jarosławski, stan. 27

A rich female's grave from the Early Iron Age discovered in Zabłotce, dist. Jarosław site 27

The article presents a rich cremation grave from the Early Iron Age discovered in the village Zabłotce, site 27, in the south-eastern Poland. The inventory of this burial consisted of more than 300 artefacts, including at least 170 glass beads and other ornaments. A female model of the grave goods corresponds to the results of anthropological research which indicates that this is the burial of a woman aged *adultus/maturus*. There are no typical features of the local Tarnobrzeg Lusatian culture in the inventory, whereas there are visible references to materials from Transylvania, Dobrogea, or northern Pontic area.

KEY WORDS: Early Iron Age, cremation grave, southern imports, Transylvania, San-Dniester, northern Pontic area, Zabłotce

Stanowisko nr 27 w Zabłotcach, gm. Radymno, pow. jarosławski, jest położone w odległości około 800 m na zachód od drogi asfaltowej łączącej wieś z sąsiednią miejscowością o nazwie Zamojsce, pomiędzy km 644+165 a 644+240 w obrębie pasa autostrady A4¹. Obszar stanowiska zajmuje pola orne pomiędzy zabudowaniami obu wspomnianych miejscowości (ryc. 1). Samo stanowisko zlokalizowane jest na niewielkim cyplu o wysokości ok. 217 m n.p.m. (ryc. 1). Od strony południowej i wschodniej cypel ten jest ograniczony przez niewielki potok o nazwie Rada, zaś od strony północnej przez dopływ Rady nazywany Olszyną lub Rudką, biegnący przy zabudowaniach wsi Zamojsce. Koryta obu wspomnianych cieków są obecnie w dużej części uregulowane, ale pierwotnie były to rzeczki meandrujące w obrębie dość szerokiej doliny.

Obszar, na którym jest zlokalizowane stanowisko w całości należy do Podgórze Rzeszowskiego, a dokładniej do jego północno-wschodniej części. Według podziału J. Kondrackiego,

obszar ten nazywany był również Wysoczyzną Kańczucką (J. Kondracki 2000, s. 305, 312, ryc. 48; L. Starkel 2005, s. 13, ryc. 1). Używane są też takie określenia jak Dział Kańczucki (P. Wład 1996, s. 36) lub Przedgórze Płaskowyż Lessowy (M. Łanczont, J. Wojtanowicz 2005, s. 41–42, ryc. 2). Jest to południowa część Kotliny Sandomierskiej, ciągnąca się równoleżnikowym pasem, przylegającym do brzegu Karpat na odcinku Ropczyce – Przemyśl. Od północy i wschodu opada wyraźną i wysoką krawędzią do Rynny Podkarpackiej i Doliny Sanu. Specyfika Wysoczyzny Kańczuckiej przejawia się w pokryciu w całości lessem o miąższości 2–15 m (maksymalnie 20 m) i, co za tym idzie, występowaniu typowej rzeźby lessowej z charakterystycznymi małymi zagłębieniami bezodpływowymi. Wysokości bezwzględne dochodzą tu do 280 m n.p.m. Pod lessem zalegają utwory mioceneskie, przykryte przez żwiry karpackie oraz gliny morenowe (S. Gucik, A. Wójcik 1982, s. 63–64; P. Wład 1996, s. 36, mapa 11; T. Malata 1999, s. 44–46; L. Starkel 2005, s. 13; M. Łanczont, J. Wojtanowicz 2005, s. 42). Wiek najmłodszej pokrywy lessowej ocenia się na około 15 tys. lat (P. Wład 1996, s. 25). Tereny lessowe w rejonie Jarosławia w okresach atlantyckim i subborealnym pokryte były wielogatunkowymi lasami liściastymi (grądami), zaś w niskich partiach dolin rzecznych rozwijały się zbiorowiska łęgowe (J. Michalski 1992, s. 37, mapa 4). Obszar pokryty grądami jest uznawany za korzystny do prowadzenia gospodarki rolnej typu uprawowego oraz intensywnej hodowli bądź pasterstwa.

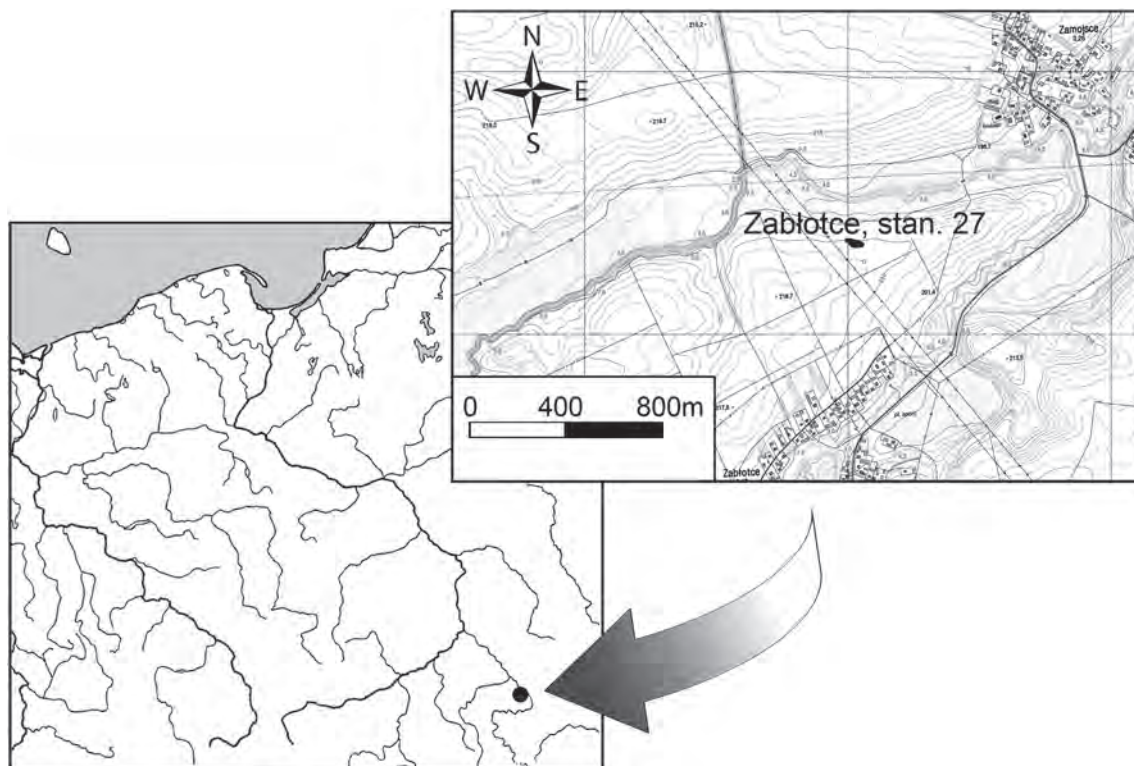
Stanowisko zostało odkryte w kwietniu 2011 r. w trakcie nadzoru archeologicznego przy budowie autostrady A4, podczas

¹ Przygotowując niniejszy tekst, korzystaliśmy z pomocy wielu osób. Pragniemy podziękować prof. Dianie Gergovej (Uniwersytet Rzeszowski, Българска Академия на науките), dr Annie Gawlik (Uniwersytet Jagielloński), prof. Valeriu Sirbu (Muzeul Brăilei), dr. Dragoşowi Măndescu (Muzeul Judeţean Argeş), prof. Stéphanowi Verger (École Pratique des Hautes Études), Adamowi Nowakowi (Uniwersytet Rzeszowski). Dziękujemy, благодаря, multumim, merci. Prezentowany artykuł jest zmienioną i poszerzoną wersją tekstu opublikowanego w 2013 roku w periodyku Istros (A. Bajda, T. Bochnak, M. Hozer 2013).

* ul. Nowosądecka 5/2, 35-505 Rzeszów

** Instytut Archeologii UR, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów, tbochnak@gmail.com

*** ul. Rejtana 22/66b, 35-510 Rzeszów, hozerm@o2.pl

Ryc. 1. Położenie stanowiska 27 w Zabłotcach, pow. jarosławski
Abb. 1. Lage der Fundstelle 27 in Zabłotce, Kr. Jarosław

odhumusowywania pasa drogowego przez firmę budowlaną pracującą na autostradzie. Nadzór prowadził Dariusz Bobak z Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Zarejestrował on spągową część grobu ciałopalnego, w którym odkryto dwa paciorki szklane, jedną ozdobę brązową oraz przepalone kości ludzkie. Kolejny etap badań obejmował ratownicze badania wykopaliskowe realizowane w związku z planowaną inwestycją drogową, na podstawie umowy zawartej pomiędzy Fundacją Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, a Generalną Dyrekcją Dróg Krajowych i Autostrad, oddział w Rzeszowie, która w całości je finansowała. Wykopaliska przeprowadzono w terminie od 28.04.2011 do 09.05.2011 roku. Pracami archeologicznymi na stanowisku kierowały Monika Hozer oraz Anna Bajda-Wesołowska. Pierwsze informacje na temat omawianego znaleziska ukazały się w katalogu towarzyszącym wystawie w Muzeum Okręgowym w Rzeszowie, gdzie prezentowano wyniki ratowniczych badań archeologicznych poprzedzających duże inwestycje drogowe w województwie podkarpackim (S. Czopek 2011b, s. 84; J. Ligoda, J. Podgórska-Czopek 2011, s. 271–273, 275; Fot. 117, 118). Podczas badań wykopaliskowych nie udało się uchwycić całego zasięgu stanowiska. Pozbawione materiału archeologicznego obiekty zarejestrowano w północnej i północno-wschodniej partii łagodnie nachylonego zbocza, będącego częścią wyraźnie eksponowanego w terenie wzniesienia lessowego. Ich rzadkie, ale równomierne rozmieszczenie wskazuje, że stanowisko kontynuowało się we wszystkich kierunkach.

Materiał zabytkowy wystąpił jedynie w wypełnisku obiektu nr 2, tj. w bogato wyposażonym grobie ciałopalnym. Na głębokości 80 cm od współczesnego poziomu gruntu uchwycono w przybliżeniu prostokątną jamę o wymiarach 1,10×1,52 m

i orientacji W–E (ryc. 2; 3). Profil jamy miał kształt zbliżony do prostokątnego, o płaskim dnie, sięgającym głębokości 90 cm od współczesnego poziomu gruntu. Wypełnisko obiektu było dwuwarstwowe. W partii spągowej zarejestrowano cienką, plamistą warstewkę barwy żółtoszarej. W pozostałej części wystąpiła warstwa barwy czarnej z nielicznymi fragmentami rozmytych węgli drzewnych (ryc. 4). W jej miąższości znajdowały się przepalone i leżące bez wyraźnego układu, słabo zachowane kości ludzkie. Analiza materiału kostnego wykazała, że są to szczątki jednego osobnika; kobiety, przypuszczalnie w wieku *adultus/maturus*². Między wspomnianymi kośćmi znajdowało się nieprzepalone wyposażenie grobowe (ryc. 5–8). Wyróżniono około 300 zabytków (ich dokładnej liczby nie da się określić ze względu na stopień zniszczenia).

Inwentarz grobu z Zabłotców stanowią:

- 55 fragmentów skrętów typu *salta leone*, wykonanych z brązowego drutu (ryc. 9: 1–9; 11: 1–8);
- 44 fragmenty skrętów typu *salta leone*, wykonane z płaskiej, brązowej taśmy o zróżnicowanym przekroju (ryc. 9: 10–15; 11: 9–15) oraz znaczna liczba bardzo drobnych ułamków skrętów (ryc. 11: 16);
- szklane paciorki dwustożkowate (wazowate) koloru oliwkowego, miodowego, żółtawego, jasnobrunatnego, jasnoniebieskiego, całe i we fragmentach, w minimalnej liczbie 170 sztuk, przy czym pojedyncze egzemplarze noszą ślady przepalenia (ryc. 9: 17–21; 11: 17–19);
- jeden szklany paciorek koloru ciemnoniebieskiego (ryc. 9: 16; 11: 20);

² Analizę antropologiczną wykonała mgr Joanna Rogóż z Zakładu Antropologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Ryc. 2. Obiekt 2 (grób ciałopalny) w trakcie eksploracji. Poziom 80 cm (fot. M. Hozer)

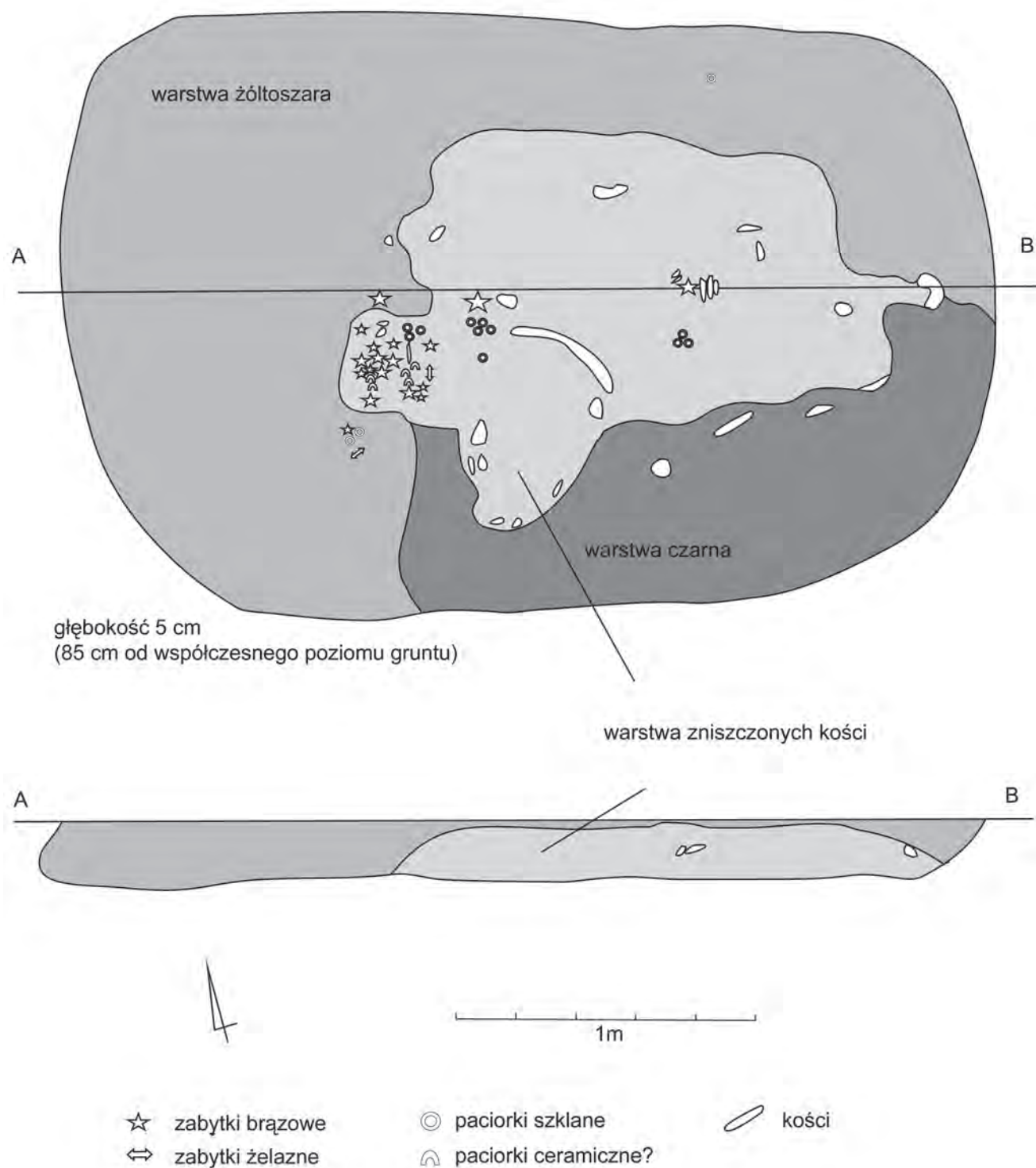
Abb. 2. Objekt 2 (Brandgrab) während des Explorierens. Niveau 80 cm (Fot. M. Hozer)

Ryc. 3. Obiekt 2 (grób ciałopalny) w trakcie eksploracji. Poziom 80/90 cm (fot. M. Hozer)

Abb. 3. Objekt 2 (Brandgrab) während des Explorierens. Niveau 80/90 cm (Fot. M. Hozer)

- dwa okruchy szklanego paciorka koloru ciemnoniebieskiego, z żółtą plamką (ryc. 11: 21);
- jeden dobrze zachowany paciorek z lekko porowatej substancji, być może z ceramiki oraz nieokreślona ilość podobnych, zlasowanych paciorków (ryc. 9: 22; 11: 22);
- jeden brązowy paciorek rurkowaty (ryc. 9: 23; 12: 1);
- jedna szpila brązowa (ryc. 9: 24; 12: 2);
- trzy fragmenty przedmiotu żelaznego, być może szpili (ryc. 12: 3);
- jeden skręt brązowy (ryc. 9: 25; 12: 4);
- sześć fragmentów skręta brązowego (ryc. 9: 26; 12: 5);
- dwie zawieszki binoklowate (ryc. 9: 27, 28; 12: 6, 7);
- trzy brązowe przedmioty trójlistne (ryc. 10: 1-3; 12: 8-10);
- jedna kolista tarczka z guzem i czterema uszkami (ryc. 10: 4; 12: 11);
- dwie brązowe zausznice gwoździowate (ryc. 10: 5, 7; 12: 12, 14) oraz jeden fragment wygiętego brązowego drutu, zapewne część kabłąka zausznicy (ryc. 10: 6; 12: 13), a tak-

Ryc. 4. Obiekt 2 (grób ciałopalny) – plan

Abb. 4. Objekt 2 (Brandgrab) – Plan

Ryc. 5. Wyposażenie grobu ciałopalnego *in situ*. Niebieski, szklany paciorek i skręty *salta leone* (fot. M. Hozer)

Abb. 5. Ausstattung des Brandgrabes *in situ*. Blaue Glasperle und Spiralaringe sog. *salta leone* Typus (Fot. M. Hozer)

Ryc. 6. Wyposażenie grobu ciałopalnego *in situ*. Szpila brązowa i zawieszki binoklowate. W prawym górnym rogu widoczny fragment główki zausznicy gwoździowatej (fot. M. Hozer)

Abb. 6. Ausstattung des Brandgrabes *in situ*. Bronzenadel und Brillenanhänger. Rechts oben ein Kopffragment des Nagelohrrings (Fot. M. Hozer)

Ryc. 7. Wyposażenie grobu ciałopalnego *in situ*. Skręt brązowy (fot. M. Hozer)

Abb. 7. Ausstattung des Brandgrabes *in situ*. Bronzener Spiralring (Fot. M. Hozer)

Ryc. 8. Wyposażenie grobu ciałopalnego *in situ*. Dolna partia kolistej tarczki z guzem (fot. M. Hozer)

Abb. 8. Ausstattung des Brandgrabes *in situ*. Unterteil einer runden Platte mit Buckel (Fot. M. Hozer)

że 19 mniejszych fragmentów wygiętych drutów, być może pozostałości kabłąków lub skrętów brązowych (ryc. 12: 15). Inwentarz grobu z Zabłotców, stan. 27, zawiera przedmioty typowe dla wczesnej epoki żelaza; okresu, w którym na terenach południowo-wschodniej Polski rozwijała się tarnobrzeńska kultura łużycka. W inwentarzu grobu z Zabłotców nie było naczyń ceramicznych, których obecność ułatwiłaby

identyfikację kulturową. Wyposażenie omawianego pochówka³ w pierwszej kolejności będzie zestawiane z materiałami tarnobrzeńskiej kultury łużyckiej, a następnie porównywane z innymi kulturami z ziem polskich lub dalej położonych obszarów. Większość zabytków nie nosi śladów przepalenia, jedynie kilka paciorków było poddanych działaniu wysokiej temperatury.

ANALIZA WYPOSAŻENIA GROBOWEGO

Skręty (paciorki) z brązowego drutu lub taśmy, tzw. *salta leone*

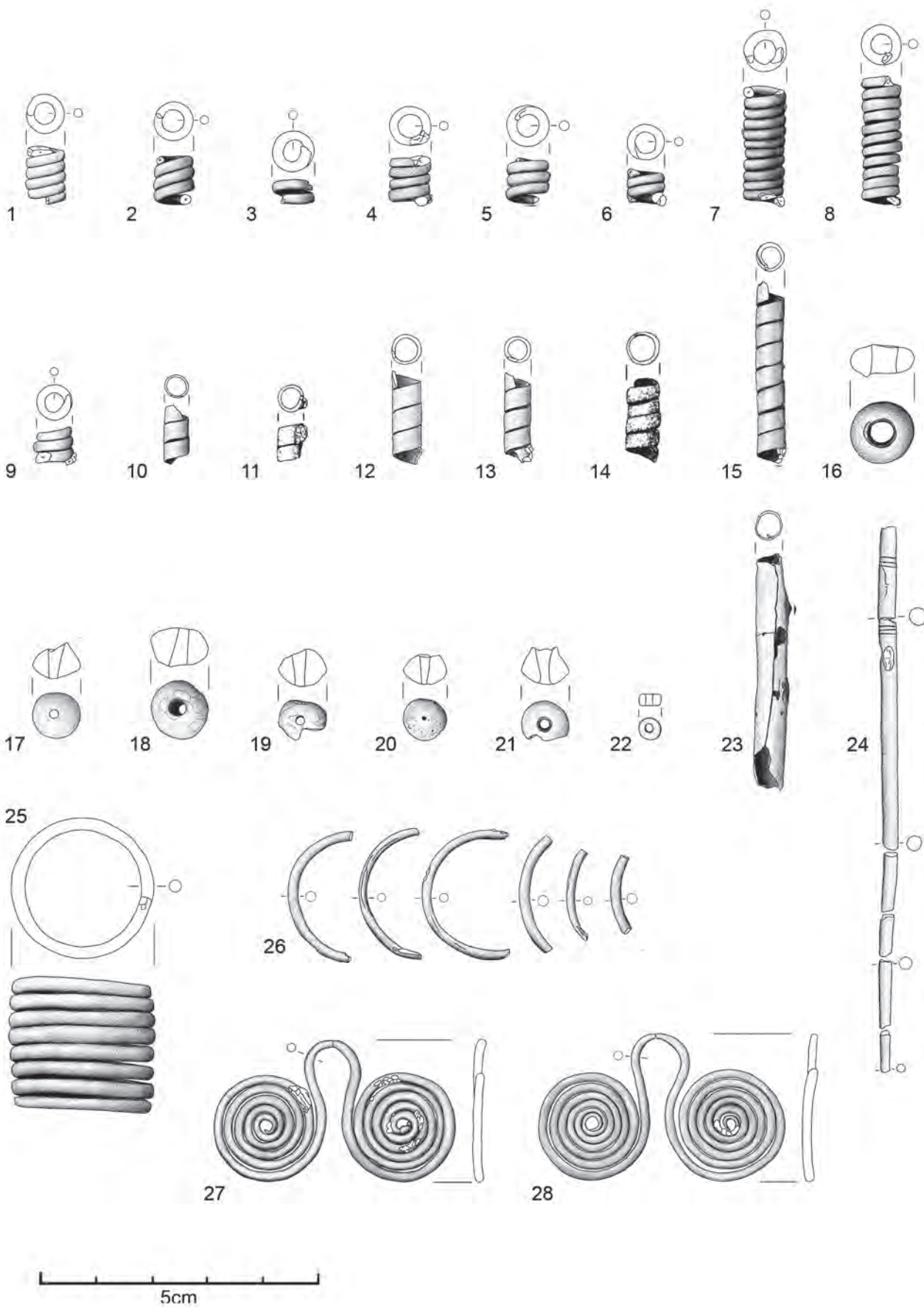
W skład wyposażenia omawianego grobu wchodziło kilkanaście skrętów *salta leone*, wykonanych z drutu lub płaskiej taśmy, zachowanych w większych lub mniejszych odcinkach oraz liczne drobne fragmenty (ryc. 9: 1–5; 11: 1–16). Dokładna liczba paciorków nie jest możliwa do określenia; zachowały się zarówno odcinki mierzące ok. 2,5–3 cm, jak i drobne ułamki pojedynczych zwojów. Żaden z zachowanych skrętów nie posiada obu ściętych końców, co mogłoby świadczyć, że zachował się w całości. Omawiane zabytki były wykonane z taśmy szerokości ok. 0,3–0,5 mm lub z drutu średnicy 0,12–0,15 mm i miały średnicę ok. 0,4–0,6 mm. Skręty *salta leone* są licznie reprezentowane w inwentarzach tarnobrzeńskiej kultury łużyckiej. Znane są m.in. z Trzęsówki, pow. kolbuszowski, stan. 1, Pysznicy, Krzemienicy (K. Moskwa 1976, s. 36, 37; S. Czopek 1989, s. 417, 420; tabl. II: 7, 13, 15). Niestety nie posiadają one waloru wyznacznika chronologicznego, bowiem są spotykane w zespołach datowanych na wszystkie fazy rozwojowe wspomnianej jednostki kulturowej. W tarnobrzeńskiej kulturze łużyckiej skręty *salta leone* najczęściej występowały pojedynczo (K. Moskwa 1976, s. 36). W kulturze łużyckiej tworzyły one kole samodzielne lub kombinowane z innymi elementami naszyjników. W datowanym na VIII w. przed Chr. skarbie przedmiotów brązowych i żelaznych z Aleksandrowic, pow. krakowski, stan. 3, skręty z płaskiej taśmy brązowej były nawinięte na żelazną szpilę (R. Naglik 1999, s. 42, 43; J. Chochorowski, B. Drobniiewicz 2009, s. 49). Skręty *salta leone* nie mogą być traktowane jako wyznacznik kulturowy, bowiem są szeroko spotykane w wielu kulturach wczesnej epoki żelaza; w Europie Środkowej, Południowej i Wschodniej aż po Kaukaz, w tym w kulturach kręgu scytyjskiego. Występują m.in. w kulturze Vekerzug, w grupie siedmiogrodzkiej, oraz w strefie północnopontyjskiej (R. Pace, S. Verger 2012, 9, Fig. 6: 1, 2). W szkieletowych grobach grupy siedmiogrodzkiej na terenie Rumunii skręty *salta leone* znajdowały się w rejonie klatki piersiowej (Ciumbud, jud. Alba), prawego nadgarstka (Ozd, jud. Mureș gr. 6, 11), prawej kości ramieniowej (Ozd, gr. 15). W większości przypadków towarzyszyły im inne paciorki, np. wykonane z muszelek *kauri* (V. Vasiliev 1980, s. 102, 103; Pl. 18: 11).

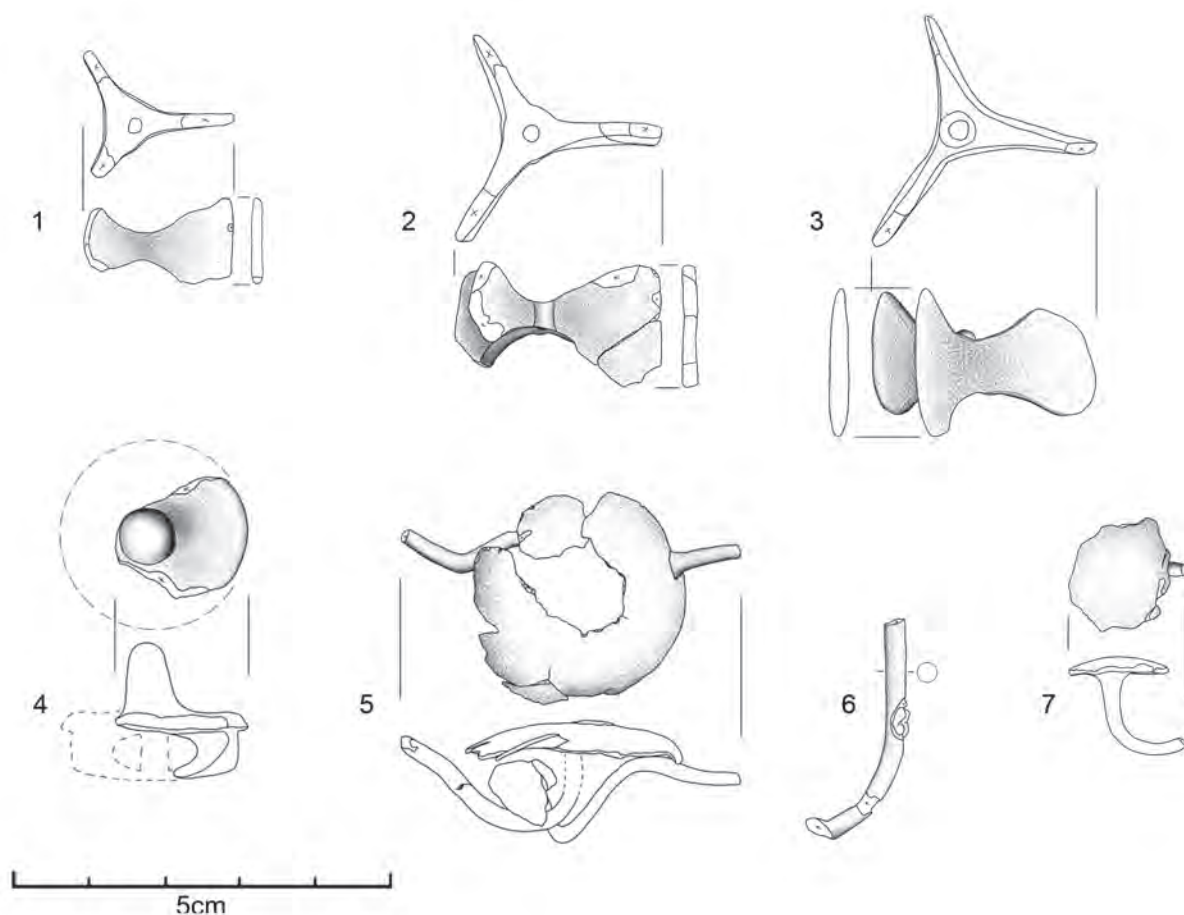
Szklane paciorki dwustożkowate

Zdecydowana większość paciorków z Zabłotców to formy dwustożkowate, wykonane z przezrystego szkła barwy miodowej, jasnobrunatnej, niekiedy lekko zielonkawej (ryc. 9: 17–21;

11: 17–19). W omawianym pochówku znaleziono łącznie 69 g paciorków szklanych i ich fragmentów. Całkowicie zachowany paciorek ważył 0,408 g, co pozwala oszacować minimalną ilość zachowanych paciorków na około 170 sztuk. Wszystkie zachowane paciorki należy określić jako paciorki średnie wg podziału T. Purowskiego (T. Purowski 2012, s. 116). Paciorki z Zabłotców mają z reguły charakterystyczny, lekko asymetryczny kształt; dolna, krótsza część jest nieco zaokrąglona, natomiast górna jest smuklejsza, co pozwala zaliczyć omawiane ozdoby do typu A wg S. Czopka, który obejmuje tzw. paciorki wazowate (S. Czopek 2011c, s. 116). Otworki w paciorkach mają z reguły kształt stożkowaty, zwężający się do dołu. Wykonywano je metodą nawinięcia nitki szklanej na pręt, a następnie obtoczenia na płytce. W niektórych wypadkach w częściach przyotworowych widoczne są nieznaczne wypukłości – zapewne są to ślady końca wtopionej nitki szklanej (T. Purowski 2008, s. 8, 13–15). Analogiczne paciorki są spotykane w zespołach tarnobrzeńskiej kultury łużyckiej. Występują one najczęściej pojedynczo lub w ilości kilku sztuk. Do wyjątków należą znaleziska z Trzęsówki, pow. kolbuszowski, stan. 1, gr. 58, gdzie znaleziono 25 paciorków z zielonkawego i jasnobrunatnego szkła, z Dobkowic, pow. jarosławski, z 29 paciorkami bądź z Grzęski, pow. przeworski, gr. 29, z 26 paciorkami lub z gr. 54 z tej samej miejscowości, gdzie odkryto co najmniej 34 paciorki (K. Moskwa 1971, s. 22, 23; Tabl. VII: 18; S. Czopek, J. Ligoda, J. Podgórska-Czopek 2009, s. 154, 155; tabl. V: 18–51; S. Czopek 2011b, 84–86, ryc. 10: 7, 8; 11: 1–13, 15–28; 2011c, s. 117; Tabelle 1; Abb. 5: 14). Dwustożkowate i wazowate paciorki z miodowego, jasnobrunatnego lub zielonkawego szkła są rzadko spotykane w inwentarzach kultury łużyckiej z zachodniej Polski. Wśród nielicznych okazów z zachodu należy wymienić znalezisko z Wiciny, pow. żarski (T. Purowski 2008, s. 8, 13–15). W tarnobrzeńskiej kulturze łużyckiej paciorki szklane występują w zespołach III fazy i prawdopodobnie należy je łączyć z oddziaływaniami scytyjskimi (S. Czopek 1996a, s. 30). Dwustożkowate paciorki szklane występują w kulturach wczesnej epoki żelaza związanych z kręgiem scytyjskim. Znaleziono je m.in. w grupie siedmiogrodzkiej na terenie Rumunii (Crăciunelul de Jos, jud. Alba, Ozd, Rodbav/Rotbav, jud. Brașov, Sfântu Georgie, jud. Covasna) oraz na stanowisku grupy zachodniopodolskiej w Trinca-Drumul Feteștilor, rai. Edineț, kurhany I, II i VI w północnej Mołdawii (V. Vasiliev 1980, s. 101; Pl. 18: 3; O. Levitski, M. Kashuba 2010, s. 97, 118, 119; Fig. 2: 2, 3; 3: 3–6, 8).

³ W niniejszym opracowaniu, ze względów stylistycznych, termin „pochówek” stosowany jako synonim słowa „grób”.

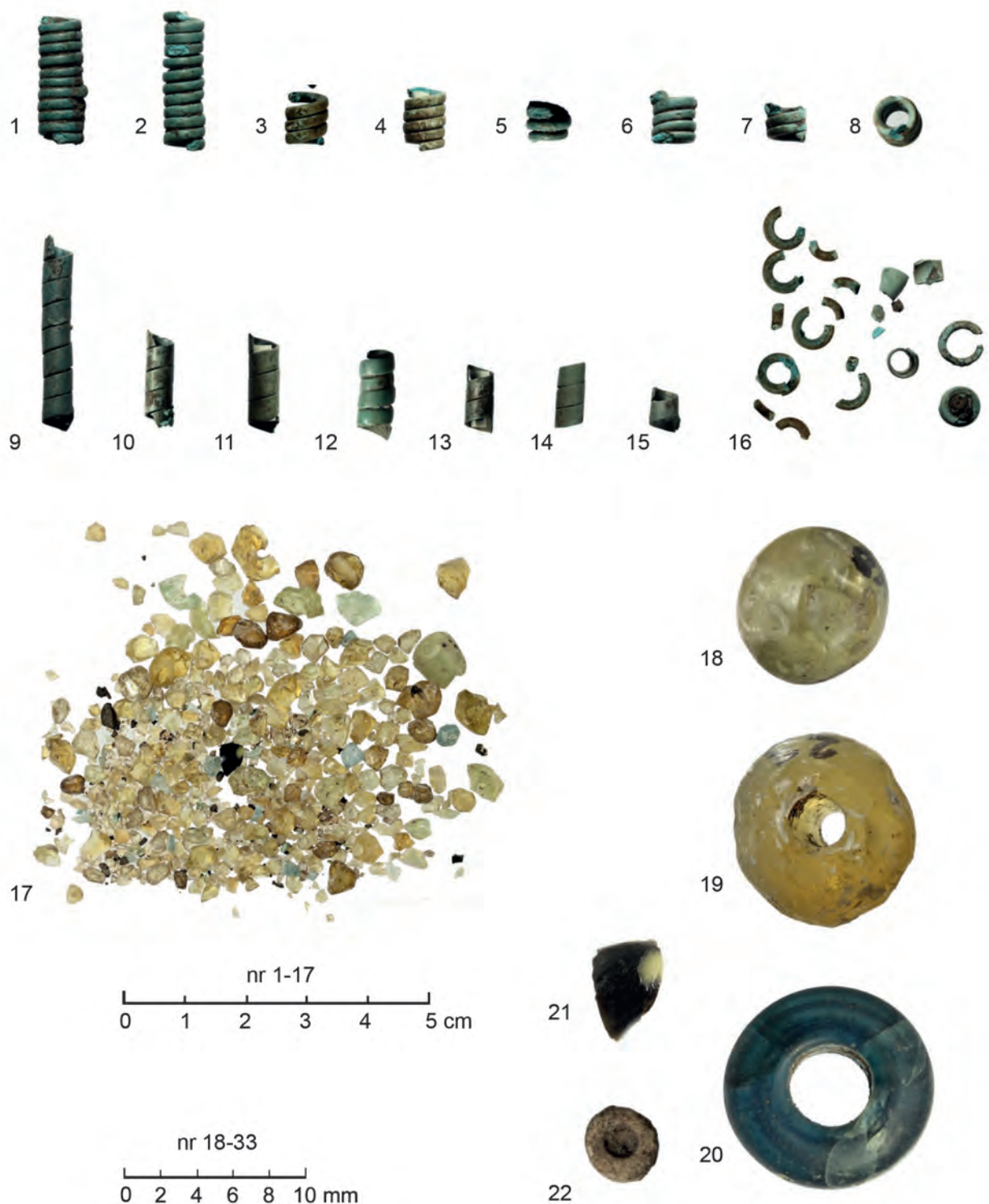

Ryc. 10. Wyposażenie grobu ciała palnego: 1–3 – przedmioty trójlistne; 4 – kolista tarczka z guzem – element uprzęży; 5 – zausznica gwoździowata; 6 – fragment drutu, prawdopodobnie część kabłąka zausznicy gwoździowatej; 7 – zausznica gwoździowata. 1–7 – brąz
 Abb. 10. Ausstattung des Brandgrabes: 1–3 – Dreiblattgegenstände; 4 – runde Platte mit Buckel – Pferdegeschirrelement; 5 – Nagelohrring; 6 – Drahtfragment, vermutlich ein Bügelteil des Nagelohrringes; 7 – Nagelohrring. 1–7 – Bronze

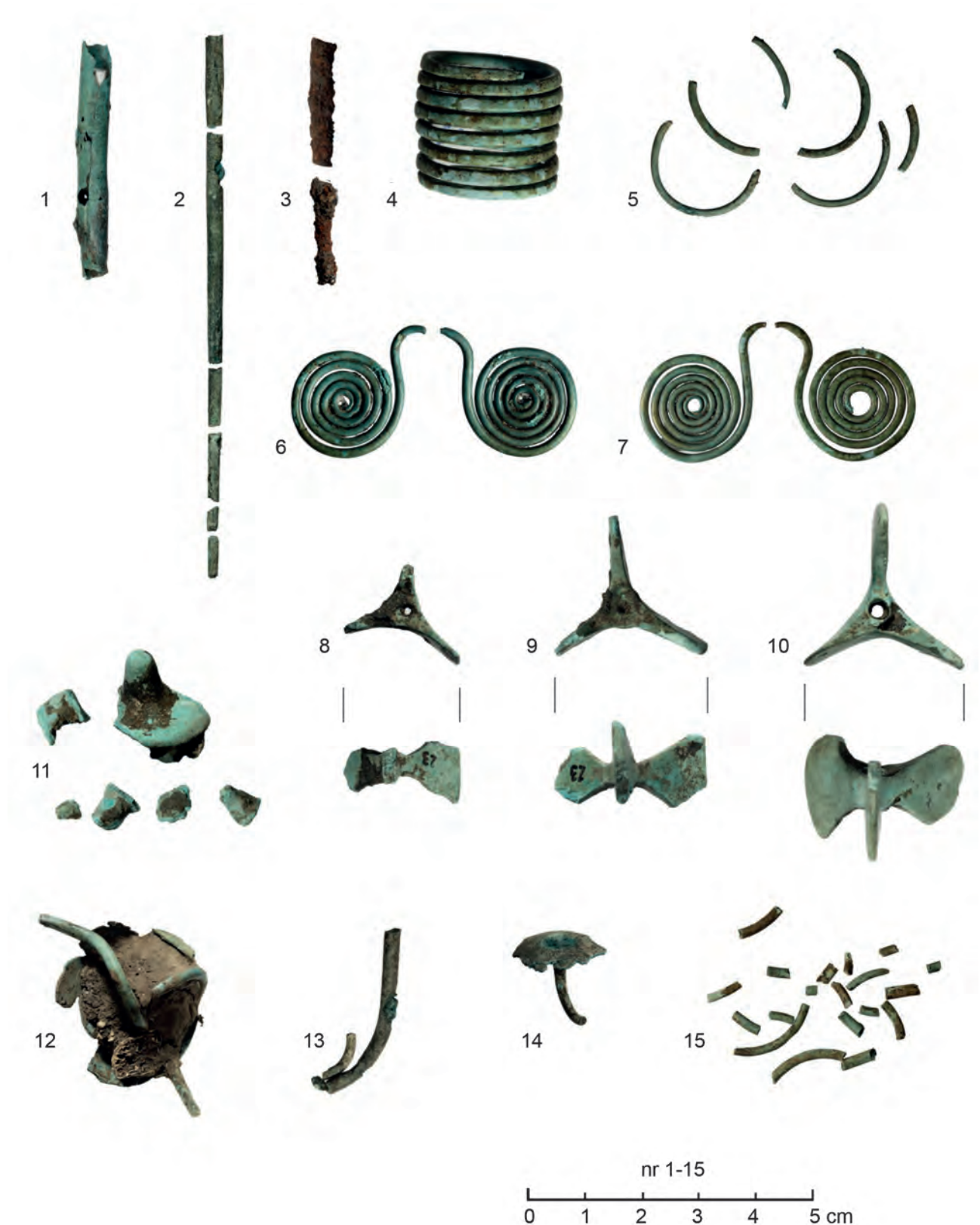
Ryc. 9. Wyposażenie grobu ciała palnego: 1–9 – fragmenty skrętów *salta leone* wykonane z drutu; 10–15 – fragmenty skrętów *salta leone* wykonane z płaskiej taśmy; 16 – paciorek z niebieskiego szkła; 17–21 – paciorki dwustożkowate; 22 – paciorek z ceramiki (?); 23 – paciorek rurkowy; 24 – szpila brązowa; 25 – skręt brązowy; 26 – sześć fragmentów skręta brązowego; 27, 28 – zawieszki binoklowate. 1–15, 23–28 – brąz; 16–21 – szkło; 22 – ceramika (?)

Abb. 9. Ausstattung des Brandgrabes: 1–9 – aus einem Draht gefertigte Fragmente der Spiralringe sog. *salta leone* Typus; 10–15 – aus einem flachen Band gefertigte Fragmente der Spiralringe sog. *salta leone* Typus; 16 – Perle aus dem blauen Glas; 17–21 – doppelkonische Perlen; 22 – Perle aus Keramik (?); 23 – Röhrenperle; 24 – Bronzenadel; 25 – bronzener Spiralring; 26 – sechs Fragmente eines bronzenen Spiralrings; 27, 28 – Brillenanhänger. 1–15, 23–28 – Bronze; 16–21 – Glas; 22 – Keramik (?)

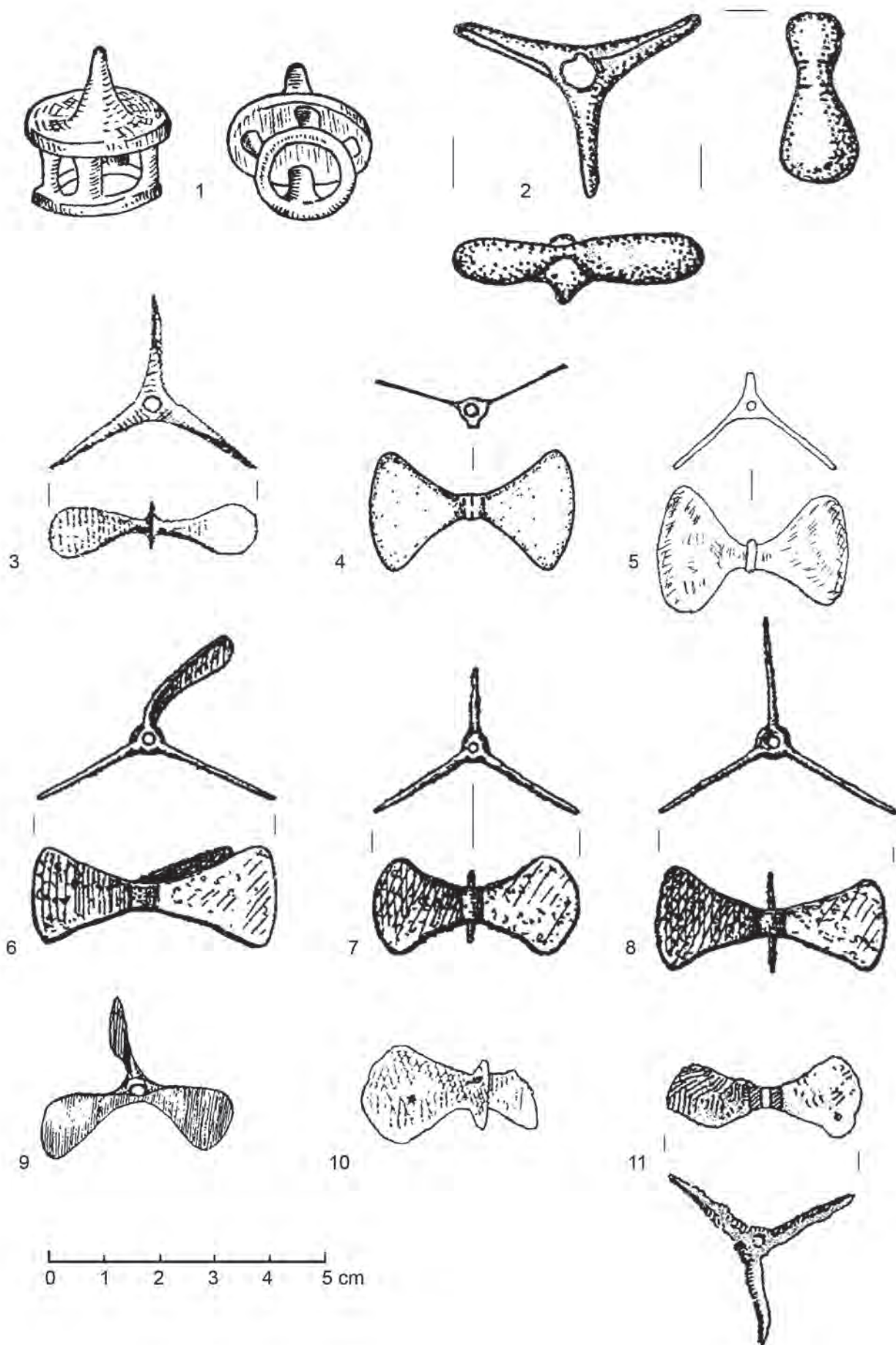
Ryc. 11. Wyposażenie grobu ciałopalnego: 1–8 – fragmenty skrętów *salta leone* wykonane z drutu; 9–15 – fragmenty skrętów *salta leone* wykonane z płaskiej taśmy; 16 – drobne fragmenty skrętów *salta leone*; 17 – szklane paciorki, zachowane w całości i we fragmentach; 18, 19 – paciorki dwustożkowate; 20 – paciorek z niebieskiego szkła; 21 – fragment paciorka z ciemnoniebieskiego szkła z żółtą plamką. 1–16 – brąz; 17–21 – szkło (fot. T. Bochnak)

Abb. 11. Ausstattung des Brandgrabes: 1–8 – Fragmente der aus einem Draht gefertigten Spiralringe sog. *salta leone* Typus; 9–15 – Fragmente der aus einem flachen Band gefertigten Spiralringe sog. *salta leone* Typus; 16 – kleine Fragmente der Spiralringe sog. *salta leone* Typus; 17 – vollständig und in Fragmenten erhalten gebliebene Glasperlen; 18, 19 – doppelkonische Perlen; 20 – Perle aus blauem Glas; 21 – Perlenfragment aus dunkelblauem Glas mit gelbem Fleck. 1–16 – Bronze; 17–21 – Glas (Fot. T. Bochnak)

Ryc. 12. Wyposażenie grobu ciała palnego: 1 – paciorek rurkowaty; 2 – szpila brązowa; 3 – fragmenty przedmiotu żelaznego (igły?); 4 – skręt brązowy; 5 – sześć fragmentów skręta brązowego; 6, 7 – zawieszki binoklowate; 8–10 – przedmioty trójlistne; 11 – kolista tarczka z guzem (element uprzęży); 12 – zausznica gwoździowata; 13 – drut brązowy – fragment kabłąka zausznicy?; 14 – zausznica gwoździowata; 15 – 19 fragmentów drutu brązowego. 1–15 – brąz (fot. T. Bochnak)

Abb. 12. Ausstattung des Brandgrabes: 1 – Röhrenperle; 2 – Bronzenadel; 3 – Fragmente eines Eisengegenstandes (Nadel?); 4 – bronzener Spiralring; 5 – sechs Fragmente eines bronzenen Spiralringes; 6, 7 – Brillenanhänger; 8–10 – Dreiblattgegenstände; 11 – runde Platte mit dem Buckel (Element des Pferdegeschirrs); 12 – Nagelohrring; 13 – Bronzedraht – Bügelfragment eines Ohrrings?; 14 – Nagelohrring; 15 – 19 Fragmente eines Bronzedrahtes. 1–15 – Bronze (Fot. T. Bochnak)

Szklany paciorek barwy ciemnoniebieskiej

Wśród paciorków znalezionych w Zabłotcach, stan. 27, znajdował się pierścieniowaty okaz wykonany z nieprzezrystego szkła o barwie ciemnoniebieskiej (ryc. 9: 16; 11: 20). Należy on do typu niespotykanego w tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej. W Lipniku, pow. przeworski, stan. 5, odkryto *paciorki z niebieskiego szkła*, jednak nie dysponujemy dokładniejszym opisem tego znaleziska (W. Blajer 2001, s. 21). Analogiczne niebieskie paciorki występują stosunkowo często w inwentarzach kultury łużyckiej, m.in. w Nadziejewie, pow. średzki i Wicinie. Zabytki takie, zaliczone przez T. Purowskiego do typu I.I.V., są spotykane najliczniej w zespołach datowanych na fazy HaC i HaD (T. Purowski 2012, s. 58, 59, 305, 306, ryc. 13).

Szklany paciorek barwy ciemnoniebieskiej z żółtą plamką

W skład inwentarza grobu z Zabłotców, stan. 27 wchodził paciorek (lub paciorki) z ciemnoniebieskiego szkła w żółte plamki, który zachował się fragmentarycznie, w postaci dwóch okruczków (ryc. 11: 21). Stan zachowania nie pozwala na określenie wielkości ani kształtu paciorka. Wśród materiałów tarnobrzeskiej kultury łużyckiej znany jest jeden niewielki ciemnoniebieski paciorek z żółtymi guzkami, znaleziony w grobie w Dobkowicach, pow. jarosławski. Wg S. Czopka, znalezisko z Dobkowic należy do typu 402 wg N. Venclovej, datowanego na wczesny i środkowy okres lateński, a wg typologii T. Purowskiego należy zaliczyć go do podgrupy I.X.I., obejmującej znaleziska bez precyzyjnie ustalonej chronologii, pochodzące prawdopodobnie z okresu halsztackiego, głównie z fazy HaC lub z przełomu HaC/HaD (S. Czopek 2011c, s. 119, 120, 122; Abb. 5: 14; Purowski 2012, 62, 74, 76, 312, Ryc. 16). Na ziemiach polskich szklane paciorki z wczesnej epoki żelaza uważane są za importy południowe (T. Purowski 2012, s. 405–408, tam wcześniejsza literatura).

Paciorki z nieokreślonej, lekko porowatej substancji (ceramiki?)

W grobie z Zabłotców, stan. 27, natrafiono na zbitą grudkę małych, zlasowanych paciorków, a podczas szlamowania zawartości jamy udało się zidentyfikować jeden dobrze zachowany paciorek tego typu (ryc. 9: 22; 11: 22). Jest to niewielki, krążkowaty przedmiot średnicy 4 mm w otworem średnicy ok. 1 mm. Został on wykonany z jasnobrunatnej, lekko porowatej substancji. Niewykluczone, że zostały one wykonane z ceramiki. Omawiane paciorki bardzo przypominają paciorki, które były nakładane niekiedy na skręty typu Trzęsówka (K. Moskwa 1971, s. 80, 90; 1976, 35, ryc. 68: k–m, o, p). Zbliżone zabytki, pozbawione jednak samego skrętu, znalazio-

no w Grzescie, pow. przeworski, gr. 54 (S. Czopek, J. Ligoda, J. Podgórska-Czopek 2009, s. 153, 155 tabl. V: 6–17; tabela I). K. Moskwa wskazuje, że skręty z nałożonymi ceramicznymi paciorkami, podobne do skrętów typu Trzęsówka, ale pozbawione uszka, znane są zarówno w kulturze łużyckiej, jak i w środowisku scytyjskim (K. Moskwa 1976, s. 35). Analogiczne pod względem wizualnym paciorki, określane przez V. Vasilieva (1980, s. 99, 100) jako wykonane z *masy kaolinowej* są powszechnie spotykane w pochówkach scytyjskich strefy północnopontyjskiej oraz w grupie siedmiogrodzkiej w Rumunii (Blaj, jud. Alba, Gâmbaș⁴, jud. Alba, Ozd, Târgu Mureș, jud. Mureș, Teiuș, jud. Alba). Najczęściej występują w ilości kilkudziesięciu sztuk, jednak w grobie 8 w Ozd znajdowało się około 350 paciorków tego typu (V. Vasiliev 1980, s. 99). Nie wiadomo, czy omawiane paciorki w pochówkach kręgu scytyjskiego stanowiły elementy kolii czy były naszywane bezpośrednio na odzież. Równie trudno jest określić funkcje paciorków znalezionych w Zabłotcach, stan. 27. Mogły one być częściami kolii, mogły być naszywane na odzież, a mogły też być pierwotnie nałożone na brązowe skręty. Przypomnijmy, że w zespole znajdowało się sześć fragmentów skrętu o średnicy ok. 2,3 cm (nr inw. 3/11), na którym ewentualnie mogły się znajdować wspomniane paciorki. Wśród znalezionych w Zabłotcach drobnych fragmentów drutu brązowego nie udało się zidentyfikować uszka typowego dla skrętów typu Trzęsówka, zatem nie możemy stwierdzić, że w omawianym grobie znajdował się taki właśnie skręt.

Skręt rurkowaty (paciorek)

Wśród zabytków znalezionych w grobie w Zabłotcach znalazł się również przedmiot w kształcie zwiniętej rurki brązowej długości 4,2 cm i średnicy 0,5 cm (ryc. 9: 23; 12: 1). Uważa się, że przedmioty pełniły funkcję paciorków. Posiadają one duży zasięg terytorialny i szerokie ramy chronologiczne (K. Moskwa 1976, s. 37; S. Czopek 1996a, s. 26, 195; tabl. XXXIII: 5, XXXIII: 13; R. Pace, S. Verger 2012, s. 9, Fig. 6: 11–17), zatem nie mają znaczenia jako datowniki bądź wyznaczniki kulturowe. Są spotykane już w kulturze unietyckiej, a na ziemiach polskich w skarbie z wczesnej epoki brązu z Siedlec, pow. lubiński, (W. Blajer 1990, s. 65, 133, 249; tabl. XCVII: 23–25). Z terenu tarnobrzeskiej kultury łużyckiej paciorki rurkowate znane są z cmentarzysk w Grodzisku Dolnym, stan. 1, Knapach, stan. 1, Krzemienicy, stan. 1, Mokrzyszowie, stan. 1 i Trzęsówce, pow. kolbuszowski, stan. 1 (K. Moskwa 1976, s. 37). K. Mo-

⁴ W niniejszym tekście zastosowano pisownię nazw rumuńskich zgodną z oficjalnie obowiązującymi zasadami wprowadzonymi w 1993 r. przez Akademię Rumuńską. Zasady te nie dotyczą toponimów z terenu Republiki Mołdawii.

Ryc. 13. Element uprząży (?) oraz przedmioty trójlistne z terenów Rumunii, Mołdawii, Ukrainy i Bułgarii: 1 – Aiud; 2 – Saharna La Revechin; 3 – Satu Nou; 4 – Trahtemir; 5 – Ciumbud; 6–8 – Giurgulești; 9 – miejscowość nieznaną z północno-wschodniej Bułgarii; 10 – Piatra Frecăței; 11 – Cernavoda. Wg C. Cihodaru 1937–1938; V. Vasiliev 1980; M. Manov 1998; O. Levițki, V. Haheu 1999; D. Măndescu 2010 (wg V. Haheu 2012)

Abb. 13. Pferdegeschirrelement (?) und Dreiblattgegenstände aus den Gebieten Rumäniens, Moldawiens, der Ukraine und Bulgariens: 1 – Aiud; 2 – Saharna La Revechin; 3 – Satu Nou; 4 – Trahtemir; 5 – Ciumbud; 6–8 – Giurgulești; 9 – unbekannter Ort aus dem nördlichen Teil Bulgariens; 10 – Piatra Frecăței; 11 – Cernavoda. Nach C. Cihodaru 1937–1938; V. Vasiliev 1980; M. Manov 1998; O. Levițki, V. Haheu 1999; D. Măndescu 2010 (dt. V. Haheu 2012)

skwa podkreślał, że są one znacznie mniej liczne niż paciorki typu *salta leone* (K. Moskwa 1976, s. 37). Paciorki rurkowane znane są też z zespołów kultury Szentes-Vekerzug-Chotín, odkryto je również w grobach w Stoicani, jud. Galati w Dobrudży (Rumunia) i w Cosăuți, rai. Soroca w Mołdawii. W strefie północnopontyjskiej znane są ponadto paciorki rurkowane wykonane ze złota (V. Vasiliev 1980, s. 103).

Zawieszki binoklowate

Binoklowate zawieszki ze spiralnie zwiniętego brązowego drutu to kolejna kategoria zabytków znalezionych w Zabłotcach, które nie mogą być pomocne w określeniu chronologii lub przynależności kulturowej zespołu (ryc. 9: 27, 28; 12: 6, 7). Zawieszki tego typu są spotykane na ziemiach polskich już od III okresu epoki brązu. Często występują parami. Najczęściej uważa się je za zawieszki, ale niewykluczone, że stanowiły część większej całości, być może ozdobnych zapieć. Zdaniem W. Hensla zawieszki prócz funkcji utylitarnej pełniły funkcje symboliczne, które być może zmieniały się w czasie (W. Hensel 1959, s. 98, 102). W tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej zawieszki binoklowate wystąpiły na cmentarzysku w Trzęsówce, pow. kolbuszowski, oraz Grzescie, pow. przeworski, gr. 29 (K. Moskwa 1976, s. 39, 309; Ryc. 71: r; S. Czopek, J. Ligoda, J. Podgórska-Czopek 2009, s. 153, 154; tabela I). W Aleksandrowicach, pow. krakowski, stan. 3, binoklowata zawieszka założona na bransoletę była dodatkowo owinięta łykiem (R. Naglik 1999, s. 42, 43; fot.; J. Chochorowski, B. Drobniewicz 2009, s. 49). W. Hensel podkreśla, że ozdoby tego typu były powszechne w Europie Środkowej i Południowej, przy czym jednym z głównych ośrodków ich występowania w V okresie epoki brązu i w okresie halsztackim były Bałkany (W. Hensel 1959, s. 94, 95). Zawieszki binoklowate występują również na terenach Italii (R. Pace, S. Verger 2012, s. 10, 11; Fig. 7: 5–11; 8).

Fragmenty pręta żelaznego

Znalezione w grobie w Zabłotcach trzy fragmenty pręta żelaznego o średnicy ok. 0,3–0,4 cm mogą być częściami trzonu szpili (ryc. 12: 3). Szpile to najczęstsze zabytki żelazne w inwentarzach tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (S. Czopek 1992, s. 111), jednak występują powszechnie w całej kulturze łużyckiej oraz poza jej granicami. Szpile posiadały najczęściej główkę sklepaną i zwiniętą w uszko, jednak wśród zabytków z Zabłotców nie udało się zidentyfikować przedmiotu, który miałby kształt główki. Szpile żelazne występują zarówno w kulturze łużyckiej, jak i w innych jednostkach kulturowych wczesnej epoki żelaza w niemal całej Europie. Znaleźisko z Zabłotców nie ma zatem waloru wyznacznika kulturowego, natomiast stanowi element pomocny w datowaniu, bowiem na terenie Polski południowo-wschodniej żelazo pojawia się w okresie halsztackim (K. Moskwa 1976, s. 129; S. Czopek 1992, s. 123, 124).

Skręt brązowy

W inwentarzu grobu z miejscowości Zabłotce znajdował się skręt brązowy średnicy ok. 2,2–2,4 cm (ryc. 9: 25; 12: 4). Według K. Moskwy, skręty brązowe to chyba najbardziej powszechne ozdoby spotykane w inwentarzach kultur arche-

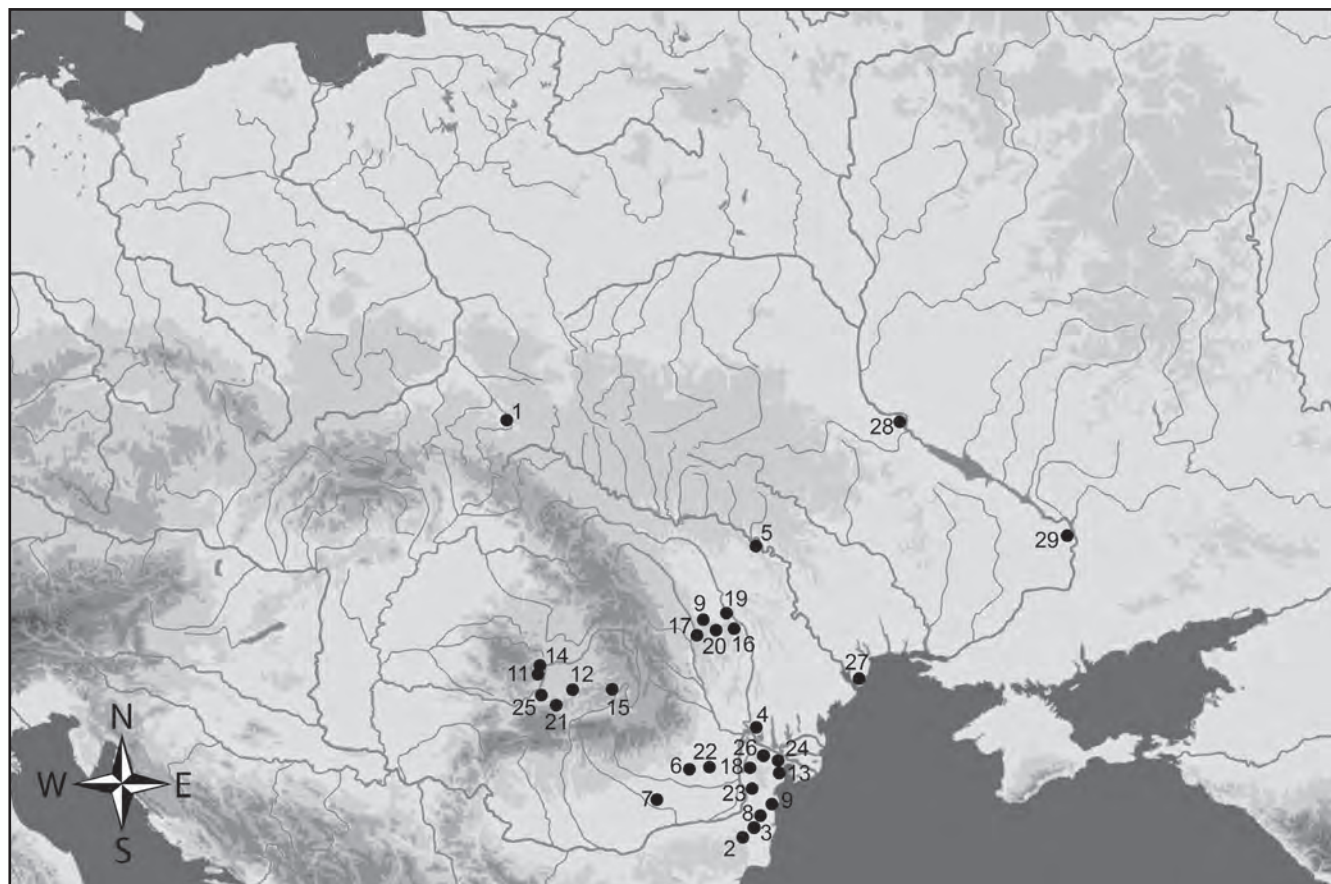
ologicznych Europy Środkowej i Wschodniej w epoce brązu i w początkach epoki żelaza. Występują one na wielu stanowiskach tarnobrzeskiej kultury łużyckiej, m.in. w Grodzisku Dolnym, stan. 1, Bachórze-Chodorówce, stan. 1, Furmanach, pow. tarnobrzewski, stan. 1, Piganach, pow. przeworski, stan. 5, Trzęsówce, pow. kolbuszowski, stan. 1, oraz Manasterzu, pow. jarosławski, stan. 1. Najczęściej występują w ostatniej fazie rozwojowej tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (K. Moskwa 1976, s. 34; J. Chochorowski, E. Chochorowska 1986; Abb. 2: d; S. Czopek 1996a, s. 26, 183; XXI: 5, 7, 12). S. Czopek, przywołując znalezisko z grobu szkieletowego z Chodaczowa, pow. leżajski, gr. 58, interpretuje skręty tego typu jako pierścionki (S. Czopek 1996a, s. 26). Zabytek nie ma waloru wyznacznika kulturowego ani chronologicznego.

Brązowa szpila

W omawianym zespole wystąpiły fragmenty zdobionego trzonu brązowej szpili (ryc. 9: 24; 12: 2), jednak nie udało się zidentyfikować pozostałości jej główki. Zachowały się łukowato wygięte fragmenty drutu o okrągłym przekroju (ryc. 9: 26; 12: 5), jednak brak jest podstaw, by uznać je za pozostałości główki zwiniętej w spiralną tarczkę, bowiem tarczki takie były zwykle zwijane z drutu o przekroju czworokątnym (S. Czopek 1996a, s. 18). Brązowe szpile stosunkowo często występują w inwentarzach tarnobrzeskiej kultury łużyckiej, szczególnie w jej I i III fazie rozwojowej (S. Czopek 1996a, s. 17–20). Wykazują one znaczne zróżnicowanie ze względu na kształt główki (K. Moskwa 1976, s. 20–23). Jak wspomniano, w zespole z Zabłotców nie udało się zidentyfikować główki szpili, zatem nie wiadomo, czy reprezentowała ona typ spotykany w tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej. Zachowane fragmenty trzonu wskazują, że szpila z Zabłotców była zdobiona grupami linii rytych rozmieszczonymi w dwóch lub trzech grupach, co stanowi cechę niespotykaną w tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej, gdzie ewentualne zdobienie znajduje się w górnej partii trzonu, jak ma to miejsce w przypadku okazu z Grodziska Dolnego, pow. leżajski, stan. 1, gr. 39 (K. Moskwa 1976, s. 22, 198; ryc. 21: o). Być może omawiana szpila z Zabłotców była pierwotnie zwieńczona jednym z przedmiotów trójlistnych.

Przedmioty trójlistne

Trzy trójlistne przedmioty z grobu w Zabłotcach, stan. 27 (ryc. 10: 1–3; 12: 8–10), nie znajdują analogii nie tylko w inwentarzach tarnobrzeskiej kultury łużyckiej, ale też wśród materiałów innych kultur wczesnej epoki żelaza z ziem polskich oraz z terenów z nimi sąsiadujących. Podobne przedmioty są spotykane przede wszystkim na terenach Rumunii i Mołdawii, a pojedyncze egzemplarze pochodzą też z północnej Bułgarii i południowo-zachodniej Ukrainy. Obecnie znanych jest blisko 60 zabytków tego typu (O. Levițki, V. Haheu 2011, s. 65; Haheu 2012). D. Măndescu wyróżnił trzy główne obszary występowania omawianych zabytków: rumuński Siedmiogród, gdzie są one spotykane w inwentarzach grupy siedmiogrodzkiej (Aiud, jud. Alba [ryc. 13: 1], Ciumbrud [ryc. 13: 5], Copșa Mică, jud. Sibiu, Șeica Mică, jud. Sibiu, Ungurei, jud. Alba), Mołdawia, z terenów między Dunajem a Prutem (Cimbala, jud. Vaslui, Milești de Sus, jud. Bacău, Huși, jud. Vaslui, Giurgulești, rai. Cahul [ryc. 13: 6–8], stan. Stâna lui Mocanu, gr. 1, Pocreaca,

Ryc. 14. Rozprzestrzenienie stanowisk, na których znaleziono przedmioty trójlistne: Polska: 1 – Zabłotce; Bułgaria: 2 – Kragulevo; 3 – Północno-wschodnia Bułgaria, miejscowość nieznana; Mołdawia: 4 – Giurgiulești; 5 – Saharna la Revechin; Rumunia: 6 – Budureasca – Vadu Săpat; 7 – Bukareszt-Tei; 8 – Canlia; 9 – Cernavoda; 10 – Cimbală; 11 – Ciumbud; 12 – Copșa Mică (Proștea Mică); 13 – Enisala; 14 – Gâmbaș; 15 – Rodbav/Rotbav; 16 – Huși; 17 – Mileștii de Sus; 18 – Piatra Frecăței; 19 – Pocreaca; 20 – Poienеști; 21 – Satu Nou „Suat”; 22 – Șeica Mică; 23 – Stelnica-Grădiștea Mare; 24 – Telița-Celc Dere; 25 – Ungurei; 26 – Dobruđa, miejscowość nieznana; Ukraina: 27 – Nadlimanskoe; 28 – Trahtemir; 29 – Ust’ Kamenka. Wg V. Haheu 2012, z poprawkami i uzupełnieniami

Abb. 14. Verbreitung der Fundstellen mit den Dreiblattgegenständen: Polen: 1 – Zabłotce; Bulgarien: 2 – Kragulevo; 3 – nordöstliches Bulgarien, unbekannter Ort; Moldawien: 4 – Giurgiulești; 5 – Saharna la Revechin; Rumänien: 6 – Budureasca – Vadu Săpat; 7 – Bukareszt-Tei; 8 – Canlia; 9 – Cernavoda; 10 – Cimbală; 11 – Ciumbud; 12 – Copșa Mică (Proștea Mică); 13 – Enisala; 14 – Gâmbaș; 15 – Rodbav/Rotbav; 16 – Huși; 17 – Mileștii de Sus; 18 – Piatra Frecăței; 19 – Pocreaca; 20 – Poienеști; 21 – Satu Nou „Suat”; 22 – Șeica Mică; 23 – Stelnica-Grădiștea Mare; 24 – Telița-Celc Dere; 25 – Ungurei; 26 – Dobruđscha, unbekannter Ort; Ukraine: 27 – Nadlimanskoe; 28 – Trahtemir; 29 – Ust’ Kamenka. Nach V. Haheu 2012, mit Änderungen und Ergänzungen

jud. Iași, Saharna la Revechin, rai. Rezina [Ryc. 13: 2]) oraz Dobruđa (Canlia, jud. Constanța, Cernavodă, jud. Constanța, gr. IV [ryc. 13: 11], Enisala, jud. Tulcea, Piatra Frecăței, jud. Tulcea [ryc. 13: 10], Satu Nou, jud. Tulcea [Ryc. 13: 3], Telița-Celc Dere, jud. Tulcea) wraz z przyległymi obszarami Muntenii – stanowisko Stelnica, jud. Ialomița (D. Berciu 1957, s. 288; V. Vasiliev 1980, s. 76; D. Mandescu 2003; G. Simion 1977, s. 55; 2000, s. 82; Fig. 10: 1, 2; I. Niculiță, T. Arnăut 2010, Fig. 10A: 13–17; O. Levițki, V. Haheu 2011, s. 65). Prócz tego, jeden przedmiot trójlistny znany jest z cmentarzyska Bukareszt-Tei, co najmniej jeden z miejscowości Budureasca, jud. Prahova, we wschodniej Muntenii, co najmniej trzy pochodzą z nieznanej miejscowości w północno-wschodniej Bułgarii (ryc. 13: 9) oraz jeden z grodziska Nadlimanskoe, obl. Odessa nad Dniestrem na Ukrainie (A. I. Meljukova 1979, s. 104, 108, ryc. 34: 19; 36: 9). Znaleźiska wysunięte najdalej na wschód to okaz z osady obronnej z miejscowości Trahtemir (Trahtemirovskoye Gorodishche) w leśnostepowej części prawobrzeżnego

Podnieprza w obl. Cherkasy (ryc. 13: 4) oraz z grobu 1 w kurhanie 2 z miejscowości Ust’ Kamenka, obl. Dnipropetrovsk na Ukrainie (O. Levițki, V. Haheu 2011, s. 65).

Funkcja przedmiotów trójlistnych nie jest w pełni wyjaśniona. Najczęściej występują one w grobach o kobiecym modelu wyposażenia, zawierających m.in. zausznice, bransolety, elementy kolii, w tym muszelki *kauri*, ale też przęśliki. Jedynie w czterech pochówkach zawierających przedmioty trójlistne odkryto militaria; w Mileștii de Sus, gr. 2, znajdował się *akinakes* i osiem trójlistnych i trójgraniastych grocików strzał, w Huși szesnaście podobnych grocików, natomiast w grobie towarzyszącym głównemu pochówkowi w kurhanie 2 na stanowisku Ust’ Kamenka odkryto trzy grociki strzał, ale też skręty *salta leone*, nieokreślone paciorki, bransoletę i rogową zawieszkę (V. Haheu 2011, s. 277). Grociki znajdowały się również w grobie z Pocreaca, gdzie towarzyszyły m.in. szczątkom lustra i muszelkom *kauri* (O. Levițki, V. Haheu 2011, s. 66). Przypomnijmy, że obecność samych tylko scy-

tyjskich grotów strzał nie może być uznana za archeologiczny wyznacznik płci, bowiem ten typ uzbrojenia jest często spotykany w grobach kobiecych, jak np. we wspomnianym pochówku z naddnieprzańskiego stanowiska Ust' Kamenka. Kontekst znalezienia przedmiotów trójlistnych sprawiał, że wielu badaczy interpretowało je jako elementy stroju kobiecego, np. jako główki szpil do upinania włosów (D. Berciu 1957, s. 295; G. Simion 1977, s. 55). Niektórzy sądzili, że pełniły one rolę zawieszek (A. Vulpe 1990, s. 56, 57) lub określali je ogólnie mianem ozdób (I. Mitrea 1983, s. 61; D. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu 1961, s. 286–287; A. I. Meljukova 1979, s. 226). Zdaniem części uczonych wspomniane znaleziska stanowiły części strzał (V. Vasiliev 1980, s. 76). Lokalizacja omawianych przedmiotów w grobach szkieletowych nie zawsze pozwala na jednoznaczne określenie ich funkcji. Przykładowo, w grobie w Giurgulești, rai. Chișinău, pięć przedmiotów trójlistnych znajdowało się między kośćmi udowymi, nieco powyżej kolan (O. Levițki, V. Haheu 1999, s. 122; 2011, s. 57). Podobną sytuację zaobserwowano w Gâmbaș, jud. Alba w Siedmiogrodzie, gdzie analogiczny okaz znajdował się przy kości udowej, jak pisze V. Vasiliev, w *miejscu, gdzie w grobach scytyjskich składano strzały* (V. Vasiliev 1980, s. 76). Gdyby omawiane przedmioty miałyby być istotnie główkami szpil, to w tym przypadku należy raczej przyjąć, że szpile mogły spinać całun, w który owinięto ciało, niewykluczone jednak, że były to raczej ozdobne zakończenia pasa. M. Manov dopatrywał się w przedmiotach trójlistnych formy pieniądza premonetarnego (M. Manov 1998, s. 79–80). Podobne zdanie wyrażali G. Talmățchi i G. Andreescu (G. Talmățchi; G. Andreescu 2009, s. 41–43, 51; A1). Hipoteza M. Manova jest trudna do utrzymania, ponieważ żaden z przedmiotów trójlistnych o znanym kontekście odkrycia nie pochodzi ze skarbu⁵ i w ani jednym przypadku nie odnotowano, by występował wraz z monetami. Trudno też wyobrazić sobie, by omawiane przedmioty mogły stanowić części strzał, bowiem wykonane w nich otworki są najczęściej niewielkie, ich średnica nie przekracza 3 mm, a zatem umocowanie ich na drzewcu wydaje się niemożliwe. Ponadto, w wielu zespołach, (w tym i w grobie z Zabłotców, stan. 27), w których wystąpiły przedmioty trójlistne, nie znaleziono grotów strzał. Z całą pewnością omawiane zabytki pełniły rolę główek szpil; taka funkcja jest potwierdzona przez znalezisko z Budureasca, gdzie trójlistny przedmiot wieńczy brązową szpilę (G. Măndescu 2005, s. 35, 42; Fig. 2: 4). Niewykluczone jednak, że nie była to jedyna funkcja prezentowanych tu przedmiotów trójlistnych. Należy zauważyć, że często występują one po kilka sztuk (Giurgulești, gr. 1 – pięć), a w zespołach zwykle brak jest metalowych trzonów szpil (O. Levițki, V. Haheu 2011, s. 57; Fig. 2: 13–17). Trzony mogły być wykonane z substancji organicznych, jednak dysproporcja między frekwencją przedmiotów trójlistnych i metalowych szpil wydaje się zbyt duża. Ponadto przypomnijmy, że w Zabłotcach w centralnej partii jednego z przedmiotów trójlistnych, dokładnie na osi otworu, znajdował się szklany paciorek. Oba przedmioty nie noszą śladów przepalenia, niewykluczone zatem, że ich wzajemne położenie odzwierciedla pozycję, w jakiej złożono je do gro-

bu. Jeżeli wspomniany paciorek oraz przedmiot trójlistny nie były elementami główki szpili, to być może stanowiły część kolii? Ułożone blisko siebie trójlistne przedmioty wyglądają bardzo efektownie, a „skrzydełka” częściowo nachodzą na siebie, tworząc nową, regularną formę.

Kolista tarczka z guzem i czterema uszkami

Fragmentarycznie zachowana tarczka z guzem na górnej stronie i szczałkowo zachowanymi uszkami u dołu (ryc. 10: 4; 12: 11) nie znajduje analogii w materiałach tarnobrzeskiej kultury łużyckiej ani w innych jednostkach kulturowych zajmujących ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza. Bardzo podobny przedmiot, znaleziony w zespole grupy siedmiogrodzkiej w Aiud (ryc. 13: 1) opublikował V. Vasiliev, określając go mianem aplikacji ze stożkowatym guzkiem i czterema krzyżowato rozmieszczonymi otworami (V. Vasiliev 1980, s. 94, 95; Pl. 17: 4). Zbliżone okazy nie są zbyt liczne, jednak pochodzą z bardzo rozległego obszaru, od Minusinska w Kraju Krasnojarskim w azjatyckiej części Rosji po Glasinac i Sarajewo w Bośni i Hercegowinie. Trzy zabytki tego typu znaleziono w grobie 4 w Gura Padinei, jud. Olt, na pograniczu Muntenii i Oltenii (V. Vasiliev 1980, s. 95). Datowanie tarczek z guzkiem i czterema otworami jest dość szerokie, zamyka się między VI a IV wiekiem przed Chrystusem. Zdaniem wspomnianego badacza, omawiany przedmiot odpowiada funkcjonalnie elementom rzędu końskiego typowym dla strefy północnopontyjskiej (V. Vasiliev 1980, s. 95). Należy zauważyć, że w zespole z Zabłotców byłby to jedyny element rzędu końskiego.

Dwie zausznice z miseczkowatymi główkami

W inwentarzu grobu z Zabłotców, stan 27 znajdowały się dwie zausznice z miseczkowatymi główkami (ryc. 10: 5, 7; 12: 12, 14) oraz jeden fragment wygiętego drutu, prawdopodobnie część kabłąka zausznicy (ryc. 10: 6; 12: 13).

Omawiane zabytki różnią się od siebie masowością i grubością kabłąków, nie można zatem jednoznacznie stwierdzić, czy pierwotnie stanowiły komplet. Kabłąki są słabo zachowane, więc nie wiadomo, czy omawiane zabytki cechowały się odwrotnym kierunkiem skręcenia pręta. Zausznice odpowiadają okazom typu I/1 wg K. Moskwy (1976, s. 23), najbliższe analogie znajdując w zabytkach z Kosina, gr. 149 i z Sokolnik (A. Kostek 1989, s. 386, 387, 398, 400, tabl. I: 1, 2; IV: 1; A. Gawlik 2009, s. 181, 183–185; Ryc. 5, 7). Wg podziału A. Gawlik, zausznice z Zabłotców zbliżają się do typu Sokolniki, wariant B (A. Gawlik 2009, s. 180–183; Ryc. 5: 5–9, ryc. 7). Wspomniana badaczka zauważa, że omawiane zausznice odpowiadają zabytkom z kultury miłogradzkiej i scytyjskiej, a zbliżone okazy znane są też ze stanowisk znad dolnego Donu i Górnego Krymu (A. Gawlik 2009, s. 185). Kolejne analogie pochodzą z grupy Ferigile Nord z Muntenii, gdzie podobne ozdoby znaleziono na cmentarzysku w Bukareszcie-Teiu oraz z cmentarzyska w Cimbală we wschodniej Rumunii (V. Căpitanu 1968; G. Măndescu 2005, Fig. 4: 3).

⁵ Okoliczności odkrycia przedmiotu trójlistnego z Poienęști nie są jednoznaczne. Znalezisko to było początkowo interpretowane jako skarb, jednak nie można wykluczyć kontekstu sepulkralnego (C. Cihodaru 1937–1938, s. 55, 56; D. Măndescu 2010, s. 335).

Datowanie zespołu należy synchronizować z III fazą tarnobrzeskiej kultury łużyckiej. Wskazuje na to przede wszystkim chronologia szklanych paciorków i zausznicy oraz obecność przedmiotów żelaznych. Paciorki szklane występują w zespołach III fazy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej, przy czym raczej w jej młodszym odcinku, przypadającym na początki okresu lateńskiego (L. Samek, M. Karwowski, S. Czopek, J. Ostachowicz, Z. Stęgowski 2007; S. Czopek 1966, s. 30; M. Karwowski, K. Trybała-Zawiślak, L. Samek 2009; S. Czopek, J. Ligoda, J. Podgórska-Czopek 2009, s. 155; S. Czopek 2011c, s. 119, 120). Co istotne, w zespole z Zabłotców współwystępują trzy typy paciorków – najbardziej liczny dwustożkowaty okaz koloru miodowego i zielonkawego lub bładniebieskiego towarzyszył też egzemplarz z niebieskiego szkła odpowiadający egzemplarzom typu I.I.V. wg T. Purowskiego oraz niebieski paciorek (lub dwa) z żółtą plamką, znajdujący analogie w znaleziskach typu I.X.I. wg T. Purowskiego. Studia T. Purowskiego wykazały, że typ I.I.V. nie posiada waloru wyznacznika chronologicznego i występuje głównie, choć nie wyłącznie, w fazie HaC i HaD, natomiast paciorki typu I.X.I. spotykane są przede wszystkim w zespołach datowanych na fazę HaC bądź przełom HaC/HaD oraz ewentualnie na początek subfazy HaD1, tj. okres synchronizowany z końcem VII i początkiem VI stulecia przed Chrystusem i wyznaczający pierwszy etap napływu wyrobów szklanych na tereny kultury łużyckiej. Należy jednak przypomnieć, że ustalenia T. Purowskiego odnoszą się głównie do materiałów z terenów Pojezierza Wielkopolskiego i Niziny Wielkopolskiej, gdzie znakomita większość zabytków szklanych napływała tzw. „odrzańskim szlakiem bursztynowym” przez Bramę Morawską i Śląsk (T. Purowski 2012, s. 8, 9, 74, 76, 312, 408, 412–416, ryc. 1), podczas gdy na terenach Polski południowo-wschodniej podstawowe znaczenie miały inne drogi handlowe, a struktura importów była nieco odmienna.

Zausznice gwoździowate również są charakterystyczne dla młodszego horyzontu w obrębie III fazy rozwojowej tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (S. Czopek, J. Ligoda, J. Podgórska-Czo-

pek 2009, s. 155). Rozpowszechnienie żelaza w tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej przypada na V stulecie przed Chr. (S. Czopek 1996b, s. 170). Tak wyznaczona chronologia odpowiada datowaniu przedmiotów trójlistnych, które występują w zespołach datowanych na okres od ok. połowy VI wieku przed Chr. po połowę IV stulecia przed Chr., przy czym najliczniej są spotykane w 2. połowie VI i 1. połowie V wieku przed Chr. (D. Măndescu 2003, s. 9–11, 14; Fig. III). O. Levițki i V. Haheu przesuwają chronologię znalezisk z Enisala aż na IV–III wiek przed Chr. (O. Levițki, V. Haheu 2011, s. 66), jednak ich datowanie jest problematyczne, bowiem zostało ustalone ramowo, na podstawie importów greckich (przede wszystkim amfor) pochodzących z tego samego cmentarzyska, przy czym nie opublikowano zawartości poszczególnych zespołów zwarłych (G. Simion 1977). O. Levițki i V. Haheu wskazują, że formy bardziej masywne, o trapezowatych skrzydełkach (a do takich należy zaliczyć też znalezisko z Zabłotców, stan. 27) są nieco starsze, natomiast okazy delikatniejsze, o skrzydełkach zaokrąglonych pochodzą z zespołów młodszych (O. Levițki, V. Haheu 2011, s. 66). Z drugiej jednak strony, znalezisko z Zabłotców, stan. 27, wykazuje szereg nawiązań do grupy siedmiogrodzkiej, której zanik według V. Vasilieva przypada na pierwszą połowę V stulecia przed Chr., natomiast zdaniem J. Chochorowskiego na schyłek VI w. przed Chr. (V. Vasiliev 1980, s. 131–133; J. Chochorowski 1999, s. 384).

Reasumując powyższe ustalenia można stwierdzić, że chronologia zespołu z Zabłotców, stan. 27 zamyka się w okresie 2. poł. VI – 1. poł. V w., przy czym najbardziej prawdopodobne jest datowanie na przełom VI i V wieku przed Chr. Wprawdzie, jak wspomniano, w tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej żelazo upowszechnia się dopiero w V stuleciu, jednak w przypadku omawianego zespołu przedmiot żelazny nie posiada waloru wyznacznika *terminus post quem*, ponieważ w inwentarzu grobu z Zabłotców nie znajdujemy typowych zabytków tarnobrzeskich, a jego przynależność kulturowa może budzić wątpliwości.

PROWENIENCJA ELEMENTÓW WYPOSAŻENIA GROBU Z ZABŁOTCÓW, STAN. 27 I JEGO PRZYNALEŻNOŚĆ KULTUROWA

Inwentarz omawianego pochówka składa się bez wyjątku z przedmiotów znajdujących analogie na terenie dzisiejszej Rumunii, przede wszystkim w Siedmiogrodzie, ale też i na terenach położonych na południe od łuku Karpat, bądź na obszarze Republiki Mołdawii i południowo-wschodniej Ukrainy. Należy jednak zauważyć, że część z zabytków znalezionych w Zabłotcach (zausznice gwoździowate, skręty *salta leone*, szklane paciorki, paciorek rurkowaty, zawieszki binoklowate, domniemana szpila żelazna) to formy interkulturowe, spotykane również w zespołach tarnobrzeskiej kultury łużyckiej, a niekiedy także w „klasycznej” kulturze łużyckiej. Wobec powyższego, trzy przedmioty trójlistne, tarczkę z guzem i szklane paciorki należy jednoznacznie uznać za importy, natomiast pochodzenie pozostałych przedmiotów nie jest pewne. Mogą one zarówno być importami, jak i wyrobami po-

chodzenia lokalnego. Za tą pierwszą możliwością przemawia jednak charakter grobu z Zabłotców, reprezentujący obrządek pogrzebowy bardzo rzadko spotykany w tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej. Na cmentarzyskach wspomnianej jednostki kulturowej występują niekiedy groby bezpopielnicowe, jednak są one rzadkie; stanowią niecały 1% pochówków z III fazy rozwojowej (S. Czopek 1996a, s. 50). W grupie siedmiogrodzkiej dominującym obrządkiem pogrzebowym jest inhumacja, jednak w jej schyłkowej fazie, pod koniec VI w. przed Chr., a zatem w okresie odpowiadającym zasadniczo datowaniu grobu z Zabłotców, pojawiają się też groby ciałopalne (V. Vasiliev 1980, s. 40, 56–60). W Dobrudży spotykane są zarówno groby szkieletowe, jak i ciałopalne, w tym bezpopielnicowe. Kolejną cechą wskazującą na nietypowy charakter omawianego zespołu jest obecność przedmiotu żelaznego. W tarnobrze-

skiej kulturze łużyckiej przedmioty wykonane z tego metalu zdecydowanie częściej współwystępują z naczyniami wazowatymi, natomiast jedynie sporadycznie są spotykane wraz z zabytkami brązowymi (K. Moskwa 1976, s. 21; S. Czopek 1992, s. 123). Należy ponadto zauważyć, że w grobie z Zabłotców brak jest jednoznacznych wyznaczników tarnobrzezkiej kultury łużyckiej, tj. takich wyrobów lokalnych jak ceramika, kolczyki typu Kłyżów (S. Czopek 1996b), czy też skręty typu Trzęsówka (K. Moskwa 1976, s. 35).

Ewentualnym argumentem mogącym przemawiać za związkami omawianego zespołu z tarnobrzezką kulturą łużycką byłaby lokalizacja interesującego nas grobu w obrębie lokalnej nekropoli. Niewielkie rozmiary obszaru objętego badaniami wykopaliskowymi oraz znaczny stopień zniszczenia stanowiska nie pozwalają na formułowanie kategorycznych wniosków, jednak należy zauważyć, że w najbliższym sąsiedztwie nie zarejestrowano materiałów tarnobrzezkich, a zatem wydaje się, że grób ze stanowiska 27 w Zabłotcach był pochówkiem odosobnionym. Jest to kolejną, jakkolwiek słabą, przesłanką wskazującą na szczególny charakter omawianego obiektu.

W świetle powyższych uwag, nie możemy jednoznacznie określić grobu z Zabłotców mianem zespołu tarnobrzezkiej kultury łużyckiej. Należy zauważyć, że gdyby omawiany pochówek został odkryty na terenie grupy siedmiogrodzkiej, ewentualnie w Dobrudży lub nawet w północnej partii strefy pontyjskiej, zostałby uznany za znalezisko typowe dla lokalnych kultur i nie byłoby podstaw, by wiązać go z tarnobrzezką kulturą łużycką.

Odosobniony grób kobiecy z Zabłotców stanowi obcy element w środowisku lokalnym. Występowanie pojedynczych

grobów o żeńskim modelu wyposażenia, z inwentarzami wykazującymi cechy charakterystyczne dla innej kultury, jest zjawiskiem znanym w archeologii. Uważa się powszechnie, że odkrycia takie poświadczają migracje kobiet, niejednokrotnie związane z relacjami politycznymi i/lub handlowymi łączącymi różne ludy (W. Krämer 1961; W. Dehn 1974; H. Polenz 1982, s. 214, 215). Przypuszcza się, że części tradycyjnego stroju kobiecego, typowego dla danej jednostki kulturowej, które pierwotnie wchodziły w skład posagu lub odświętnego stroju kobiecego, nie stanowiły przedmiotu wymiany handlowej. W myśl tej koncepcji, śladem migracji pojedynczej kobiety byłby datowany na wczesną epokę żelaza pochówek z Modlnicy, pow. krakowski, który zdaniem K. Dziegielewskiego i P. Godlewskiego *można interpretować w kategoriach dalekosiężnych aliansów małżeńskich* (K. Dziegielewski, P. Godlewski 2009, s. 205–207, 213–215, 217; Fig. 6). Ludność ziem polskich we wczesnej epoce żelaza utrzymywała kontakty ze strefą lasostepu pontyjskiego, a znaleziska potwierdzające te relacje pochodzą nie tylko z terenów zajętych przez tarnobrzezką kulturą łużycką, ale też z Mazowsza, Kujaw i Wielkopolski (S. Czopek 2009; 2011a, tam wcześniejsza literatura; M. Ignaczak 2009; 2011, tam wcześniejsza literatura). Rozmieszczenie stanowisk, na których odkryto przedmioty trójlistne, koresponduje z uwagami S. Czopka na temat roli szlaku Dniestr-San we wczesnej epoce żelaza i udziału tarnobrzezkiej kultury łużyckiej w wymianie międzykulturowej (S. Czopek 2009; 2011a), ale nie można wykluczyć, że omawiany zespół poświadcza kontakty ludności zamieszkującej dorzecze Sanu z ludami Siedmiogrodu.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Bajda-Wesołowska A., Bochnak T., Hozer M.
2013 Un mormânt feminin bogat de la Zabłotce, situl 27 – mǎrturie a contactelor transcarpatice în prima epocă a fierului / Une tombe féminine riche de Zabłotce, site 27 – témoignage des contacts transcarpathiques au Ier âge du Fer, „Istros”, t. 19, s. 178–215.
- Berciu D.
1957 Descoperirile getice de la Cernavodă (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de Jos, „Materiale și cercetări arheologice”, t. 4, s. 281–317.
- Blajer W.
1990 *Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich*, (= Prace Komisji Archeologicznej, t. 28), Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
2001 Trzeci sezon badań wykopaliskowych na stan. 5 w Lipniku, pow. Przeworsk, „RPrzemyski”, t. 31(1), s. 16–24.
- Bukowski Z.
1977 *The Scythian Influence in the Area of Lusatian Culture*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Căpitanu V.
1968 Un mormint hallstattian descoperit la Cimbala, „Carpica”, t. 1, s. 69–72.
- Chochorowska E., Chochorowski J.
1986 Manasterz (Gräberfeld der Tarnobrzeg- Gruppe und frühmittelalterliche Siedlung), „Recherches Archéologiques”, 1984, s. 10–15.
- Chochorowski J.
1999 Żelazny oręż barbarzyńców – wczesna epoka żelaza poza zasięgiem cywilizacji klasycznych, [w:] Kozłowski J. K. (opr.), *Encyklopedia Historyczna Świata, tom 1, Prehistoria*, Kraków, s. 304–395.
- Chochorowski J., Drobniewicz B.
2008 Via Archaeologica, „Alma Mater”, numer specjalny 99/2008, s. 44–51.
- Cihodaru C.
1937–1938 Poienești-Tamasidava. O așezare carpică în Moldova Centrală, „Arta și Arheologia”, t. 13–14, s. 30–59.
- Czopek S.
1989 Cmentarzysko grupy tarnobrzezkiej w Pysznicy, woj. tarnobrzezkie na tle innych stanowisk sepulkralnych tej grupy, [w:] Barłowska A., Szałapata E. (red.), *Grupa tarnobrzezka kultury łużyckiej*, Materiały z konferencji 12–14 listopada 1986 r. w Rzeszowie, Rzeszów, s. 407–428.
1992 Zabytki żelazne w materiałach grupy tarnobrzezkiej, [w:] Czopek S. (red.), *Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, Rzeszów, s. 111–126.
1996a *Grupa tarnobrzezka na środkowym Sanem i dolnym Wisłokiem. Studium osadniczo-kulturowe*, Rzeszów.
1996b Kolczyki typu Kłyżów. Przyczynek do poznania schyłkowej fazy grupy tarnobrzezkiej, [w:] Chochorowski J. (red.), *Pro-*

- blemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedłowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy w Uniwersytecie Jagiellońskim, Kraków, s. 163–173.
- 2003 Między Południem a Wschodem – importy i naśladownictwa ceramiki w materiałach grupy tarnobrzeskiej, [w:] Gancarski J. (red.), *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich*, Krosno, s. 215–238.
- 2007 Środkowoeuropejska rubież kulturowa – między wschodem a zachodem w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza, [w:] Dębiec M., Wołoszyn M. (red.), *U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej: pogranicze polsko-ukraińskie w perspektywie badań archeologicznych*, Rzeszów, s. 109–125.
- 2008 Uwagi o sytuacji kulturowej we wczesnej epoce żelaza na terenie południowo-wschodniej Polski, [w:] Mogielnicka-Urban M. (red.), *Opera ex aere. Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dedykowane profesorowi Janowi Dąbrowskiemu przez przyjaciół, uczniów i kolegów z okazji siedemdziesięciolecia urodzin*, Warszawa, s. 159–167.
- 2009 The Role of the Dniestr Route – the San River In the Bronze and Early Iron Ages, [w:] Koško A., Klochko V. (red.), *Routes between the seas: Baltic – Boh – Bug – Pont from the 3rd to the middle of the 1st millennium BC* (= Baltic-Pontic Studies, t. 14), Poznań, s. 475–489.
- 2011a Rola szlaku Dniestr – San w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza, [w:] Ignaczak M., Koško A., Szmyt M. (red.), *Między Bałtykiem a Morzem Czarnym. Szlaki międzymorza IV–I tys. przed Chr.*, Poznań, s. 453–463.
- 2011b Wyniki badań „autostradowych” A4 w zakresie młodszych okresów prehistorycznych, [w:] Czopek S. (red.), *Autostradą w przeszłość. Katalog wystawy*, Rzeszów, s. 79–96.
- 2011c Zwischen der Chronologie und Funktion. Horizont(?) der Gräber mit Glasperlen auf den Gräberfeldern der späten Phase der Tarnobrzeg Lausitzer Kultur, „Spr. Arch.”, t. 63, s. 115–134.
- Czopek S., Ligoda J., Podgórska-Czopek J.
2009 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 2008 roku na stanowisku nr 1 w Grzędzie, pow. Przeworsk, „MSROA”, t. 30, s. 149–162.
- Dehn W.
1974 Einige Bemerkungen zu Gesellschaft und Wirtschaft der Späthallstattzeit. „Transhumance“ in der westlichen Späthallstattkultur?, [w:] Beumann H. (red.), *Historische Forschungen für Walter Schlesinger*, Köln – Wien, s. 1–18.
- Dzięgielewski K., Godlewski P.
2009 Wschodnie oddziaływania kulturowe na terytorium Zachodniej Małopolski we wczesnej epoce żelaza – źródła i interpretacje, [w:] Czopek S., Trybała-Zawiślak K., (red.), *Tarnobrzeka kultura łużycka: źródła i interpretacje* (= Collectio Archaeologica Ressoiviensis, t. 11), Rzeszów, s. 191–225.
- Gawlik A.
2009 Elementy miłogradzkie w środowisku kultury łużyckiej Polski południowo-wschodniej, [w:] Czopek S., Trybała-Zawiślak K., (red.), *Tarnobrzeka kultura łużycka: źródła i interpretacje* (= Collectio Archaeologica Ressoiviensis, t. 11), Rzeszów, s. 177–190.
- Gucik S., Wójcik A.
1982 *Objaśnienia do Mapy Geologicznej Polski 1:200 000*, [w:] Ślęczka A., Mojski J.E. (red.), *Arkusze: Przemysł, Kalników*.
- Haheu V.
2012 Despre un tip de descoperiri din perioada hallstattiană târzie: dispozitivele eliceforme tripaletate de bronz, „Revista Arheologică”, seria nouă, t. 8, 1–2, s. 275–283.
- Hensel W.
1959 *O funkcji zawieszek binoklowatych*, [w:] Horst A. (red.), *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań, s. 95–104.
- Ignaczak M.
2009 The Role of Baltic – Black Sea Routes in the Development of Lusatian Culture Societies in the Decline Bronze and Early Iron, [w:] Koško A., Klochko V. (red.), *Routes between the seas: Baltic – Boh – Bug – Pont from the 3rd to the middle of the 1st millennium BC* (= Baltic-Pontic Studies, t. 14), Poznań, s. 390–400.
- 2011 Rola szlaków międzymorza w rozwoju społeczeństw kultury łużyckiej u schyłku epoki brązu i w początkach epoki żelaza, [w:] Ignaczak M., Koško A., Szmyt M. (red.), *Między Bałtykiem a Morzem Czarnym. Szlaki międzymorza IV–I tys. przed Chr.*, Poznań, s. 387–396.
- Karwowski M., Trybała-Zawiślak K., Samek L.
2009 Archeometryczne badania szklanych paciorków z cmentarzyska tarnobrzeskiej kultury łużyckiej na stan. 2 w Kłyżowie, [w:] Czopek S., Trybała-Zawiślak K. (red.), *Tarnobrzeka kultura łużycka: źródła i interpretacje* (= Collectio Archaeologica Ressoiviensis, t. 11), s. 463–477.
- Kondracki J.
2000 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- Kostek A.
1989 Próba interpretacji chronologicznej skupień grobów na cmentarzyskach grupy tarnobrzeskiej na przykładzie stan. II w Kosinie, woj. Tarnobrzeg, [w:] Barłowska A., Szałapata E. (red.), *Grupa tarnobrzeka kultury łużyckiej*, Materiały z konferencji 12–14 listopada 1986 r. w Rzeszowie, Rzeszów, s. 377–406.
- Krämer W.
1961 Fremder Frauenschmuck aus Manching, „Germania”, t. 39, s. 305–322.
- Levițki O., Haheu V.
1999 Necropola hallstattiană târzie de la Giurgulești, [w:] Arnăut T., Zănoici A., Matveev S. (red.), *Studia in honorem Ion Niculiță. Omagiu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, Chișinău, s. 121–134.
- 2011 Necropola hallstattiană târzie de la Giurgulești în contextul cultural-istoric de la Dunărea de Jos, „Revista Arheologică”, seria nouă, t. 7/1–2, s. 55–77.
- Levitski O., Kashuba M.
2010 Special marks of the social status in burials of the middle 7th–6th centuries BC In the light of emergence of early scythian warriors in the eastern Carpathian region (based on materials from cemetery of Trinca–Drumul Feteștilor), „Istros” t. 16, s. 91–122.
- Ligoda J., Podgórska-Czopek J.
2011 *Katalog*, [w:] Czopek S. (red.), *Autostradą w przeszłość. Katalog wystawy*, Rzeszów, s. 271–275.
- Łanczont M., Wojtanowicz J.
2005 *Uwarunkowania przyrodnicze rozwoju osadnictwa pradziejowego w Kotlinie Sandomierskiej*, [w:] Kuraś M. (red.), *Archeologia Kotliny Sandomierskiej* (= Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli, t. 4), Stalowa Wola, s. 39–55.
- Malata T.
1999 Budowa geologiczna progów płaskowyżu lessowego na zachód od Jarosławia, [w:] Malata M. (red.), *Czwartorzęd wschodniej części Kotliny Sandomierskiej*, Materiały IV Konferencji stratygrafii plejstocenu Polski, Czudec, 31 sierpnia – 4 września 1999, Czudec, s. 43–47.
- Măndescu D.
2003 Capetele de ac în formă de elice, „Danubius”, t. 21, s. 7–14.

- 2005 Despre periferia sudică a Grupului Ferigile. Cu specială privind asupra necropolei de la Teiu (județul Argeș), „Istros”, t. 12, s. 33–43.
- 2010 *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua epoci a fierului (sec. V–III a. Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani*, Brăila. Meljukova A. I.
- 1979 *Skifija i frakijskij mir*, Moskwa.
- Michalski J.
- 1992 *Osadnictwo w Małopolsce od II okresu epoki brązu do początków okresu lateńskiego*, Warszawa.
- Mitrea I.
- 1983 Două morminte din sec. VI–V î.e.n. descoperite la Mileștii de Sus, județul Bacău, „Studia Antiqua et Archaeologica”, t. 1, s. 59–67.
- Mitrea D., Preda C., Angheliescu N.
- 1961 *Săpăturile de salvare de la Satu Nou (cimitirul geto-dacic I)*, Materiale și Cercetări, Arheologie 7, s. 283–285.
- Moskwa K.
- 1971 Późnołużyckie cmentarzysko w Trzęsówce pow. Kolbuszowa, „MSROA za rok 1967”, s. 9–98.
- 1976 *Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce*, Rzeszów. Naglik R.
- 1999 Wzdłuż autostrady, „Wiedza i Życie” t. 1/1999, s. 42–44.
- Niculiță I., Arnăuț T.
- 2010 L'inventaire funéraire – une source informative ou/et indice social et symbole religieux (basé sur les matériels des nécropoles du Ier millénaire av. J.-C. de l'est de Carpathes), „Istros”, t. 16, s. 185–206.
- Pace R., Verger S.
- 2012 Les plus anciens objets en bronze dans les sanctuaires de la Grande-Grèce et de la Sicile: les cas du Timpone Motta en Sybaritide et de Bitalemi à Gela, [w:] Denoyelle M., Descamps-Lequime S., Mille B., Verger S. (red.), *Bronzes grecs et romains, recherches récentes – Hommage à Claude Rolley*, INHA, <http://inha.revues.org/3899>, dostęp 02.02.2014.
- Polenz H.
- 1982 Münzen in latènezeitlichen Gräbern Mitteleuropas aus der Zeit zwischen 300 und 50 vor Christi Geburt, „Bayerische Vorgeschichtsblätter”, t. 47, s. 27–222.
- Purowski T.
- 2008 Badania techniki wyrobu paciorków szklanych okresu halszackiego metodami petrograficznymi, „APolski”, t. 53/1, s. 7–24.
- 2012 *Wyroby szklane w kulturze łużyckiej w międzyrzeczu Noteci i środkowej Odry. Studium archeologiczno-technologiczne*, Warszawa.
- Samek L., Karwowski M., Czopek S., Ostachowicz J., Stęgowski Z.
- 2007 Analysis of Glass Beads from the Graves of the Tarnobrzeg Lusatian Culture In Jasienka and Grodzisko Dolne Employing the X-ray Fluorescence Method, „Analecta Archaeologica Ressoventia” t. 2, s. 101–118.
- Simion G.
- 1977 Necropolele getice de la Enisala și Telița, „Peuce”, t. VI, Studii și comunicări de istorie și arheologie, Susținute la cel de-al doilea Colocviu Tulcea, 2–5 Iunie 1974, s. 49–71.
- 2000 Tombes tumulaires dans la nécropole de Celic-Déré, [w:] Simion G., Lungu V. (red), *Tombes tumulaires de l'Âge du Fer dans le Sud-Est de l'Europe*, Actes du IIe Colloque International d'Archéologie Funéraire organisé à Tulcea, Brăila, Călărași et Slobozia, 18–24 septembre 1995, par l'Association d'Études d'Archéologie Funéraire avec le concours de l'Institut de Recherches Éco-Muséologiques de Tulcea, le Musée de Brăila, le Musée du Bas-Danube de Călărași, le Musée de Slobozia, 1, Tulcea, s. 69–82.
- Starkel L.
- 2005 Typy rzeźby Kotliny Sandomierskiej i ich rola w kształtowaniu osadnictwa, [w:] Kuraś M. (red.), *Archeologia Kotliny Sandomierskiej* (= Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli, t. 4), Stalowa Wola, s. 11–17.
- Talmațchi G., Andreescu G.
- 2009 Noi descoperiri de obiecte premonetare și semne monetare în Dobrogea, [w:] Luca S. A. (red.), *Monedă și comerț în sud-estul Europei, III, Lucrările întâlnirii din anul 2009*, Sibiu, s. 41–32.
- Vasiliev V.
- 1980 *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca.
- Venclová H.
- 1990 *Prehistoric Glass in Bohemia*, Praha.
- Vulpe A.
- 1990 *Die Kurzschwerter, Dolce und Streitmesser des Hallstattzeit in Rumänien*, „PBF”, t. 6/9).
- Wład P.
- 1996 *Województwo przemyskie. Zarys geograficzny*, Przemysł.

Anna Bajda-Wesołowska, Tomasz Bochnak, Monika Hozer

Reich ausgestattetes früheisenzeitliches Frauengrab aus Zabłotce, Kr. Jarosław, Fst. 27

Zusammenfassung

Die Fundstelle Nr. 27 in Zabłotce, Gde. Radymno, Kr. Jarosław ist im nordöstlichen Teil des Vorgebirges Pogórze Rzeszowskie, auf einer kleinen Landzunge in einer Höhe von 217 m. u.M., ca. 800 m westlich von der, das Dorf mit dem Nachbarort Zamojsce verbindenden Asphaltstraße, lokalisiert (Abb. 1).

Die Fundstelle wurde im April 2011 während der archäologischen Aufsichtsarbeiten bei dem Bau der Autobahn A4,

genau bei dem Humusabbau im Bereich des Strassenquerschnitts entdeckt. Während der Ausgrabung gelang es nicht, die gesamte Ausdehnung der Fundstelle zu erfassen. Die fundfreien Objekte registrierte man in der nördlichen und nordöstlichen Zone des sanft abfallenden Hügels, der einen Teil der deutlich exponierten Lössanhöhe bildet. Ihre spärliche, doch gleichmäßige Verteilung weist auf, dass die Fundstelle sich in alle Richtungen erstreckte.

Das Fundmaterial kam nur in der Verfüllung des Objekts Nr. 2 vor, d.h. in dem reich ausgestatteten Brandgrab. In der Tiefe von 80 cm von dem heutigen Bodenniveau erfasste man eine rechteckige Grube von der Größe 1,10×1,52 und W–E Ausrichtung (Abb. 2, 3). Das Grubenprofil ähnelte einem Rechteck mit flachem Boden und der Tiefe 90 cm. Die Objektverfüllung war zweischichtig. Im Sohlenteil registrierte man eine dünne, gefleckte gelbgraue Schicht. Im restlichen Teil kam eine schwarze Schicht mit wenigen Holzkohlefragmenten zum Vorschein (Abb. 4). In der Schicht befanden sich gebrannte und unregelmäßig verteilte, schlecht erhaltene gebliebene Menschenknochen. Die Knochenanalyse wies auf, dass es sich hier um ein weibliches Individuum, vermutlich im Alter *adultus/maturus* handelt. Zwischen den Knochen fand man eine nicht gebrannte Grabausstattung (Abb. 5–8). Man unterschied ca. 300 Artefakte, aber man kann ihre Anzahl, wegen ihres schlechten Erhaltungszustands, nur schätzungsweise angeben (Abb. 9–12). Das Inventar des behandel-

ten Grabes beinhaltet Gegenstände, die für die Früheisenzeit, d.h. die Zeit, in der sich im Südostpolen die Tarnobrzeg Lausitzer Kultur entwickelte, typisch waren. Im Grabinventar aus Zabłotce fehlten die Keramikgefäße, deren Anwesenheit die Interpretation seiner Kulturzugehörigkeit erleichtern würde. Die Ausstattung umfasst Gegenstände, die Analogien auf den Gebieten heutigen Rumäniens, vor allem Siebenbürgens, aber auch auf den Gebieten südlich von dem Karpatenbogen in der Republik Moldau und in der südöstlichen Ukraine besitzen. Ein Fundteil aus Zabłotce (Nagelohrringe, Spiralringe sog. *salta leone* Typus, Glasperlen, Röhrenperle, Brillenanhänger, mutmaßliche Eisennadel) sind interkulturelle Formen, und werden auch in den Komplexen der Tarnobrzeg Lausitzer Kultur und manchmal auch in der „klassischen“ Lausitzer Kultur gefunden. Die Chronologie des Fundkomplexes aus Zabłotce, Fst. 27 umfasst die zweite Hälfte des 6. Jhs. – die erste Hälfte des 5. Jhs., wobei er höchstwahrscheinlich an die Wende des 6. und 5. Jhs. v. Ch. datiert wird.

